

JOŽE KARLOVŠEK

**SLOVENSKA
HIŠA**

**II. D E L
STAVBE IN
POHIŠTVO**

Čredka

JOŽE KARLOVŠEK

SLOVENSKA HIŠA

II. DEL
STAVBE IN POHIŠTVO

2021/6593

1928

LJUBLJANA

IZDALA IN ZALOŽILA O. S. G. T.
NATISNILA DELNIŠKA TISKARNA, D. D. V LJUBLJANI

UVOD

Stavbena umetnost je na splošno ljudem bolj malo znana, dasiravno jo je najlaže praktično študirati, ker se nahaja v naši okolici nešteto arhitektoničnih stavb. Nasprotno jih bolj zanima slikarska in kiparska umetnost. Vzrok je, da študiranje stavbarstva otežkoča tehnična naloga in trodimenzijska prostornost objekta. Naše oko je pa navajeno gledati dvodimenzijske ploskve, zato je bolj dostopno slikarstvu. Tudi pri nas v Sloveniji sta se bavili do sedaj literatura in znanost o likovni umetnosti največ s kiparstvom in slikarstvom. Po svetovni vojni, ko se je na vseh poljih pojavilo narodno prebujenje, se je tudi odprlo vprašanje narodne umetnosti in med temi tudi vprašanje našega stavbarstva. Preden smo začeli graditi naše stavbe, ki bi ustrezale našim potrebam in naši deželi, smo se morali poglobiti nazaj v našo preteklo arhitekturo. Ker so naše gradove in stavbe po mestih gradili tuji ljudje ali pa so bile več ali manj vplivane po tujih slogih, smo se obrnili na podeželske kmečke stavbe.

Za časa renesančne dobe okoli leta 500. p. Kr. se je zbudilo pri izobražencih zanimanje za stare grške in rimske umotvore. Za stavbarstvo so bili posebno merodajni antični templji, gledališča, bazilike itd. Doba romantike, ki je nastala v začetku devetnajstega stoletja, ima veliko zaslugo, da je zbudila zanimanje tudi za umetnost, ki se je gojila na domačih tleh, med preprostimi, kmetским ljudstvom, za tako zvano kmetško ali ljudsko umetnost. Pesniki so začeli zbirati narodne pesmi, muzeji so uvrščali v svoje zbirke poleg antičnih umotvorov tudi umetniške izdelke preproste kmetške roke in preprostih obrtnikov. V novejši dobi se je ustanovilo društvo «Varstvo domačije», ki ima namen, ohraniti še potomcem naravne, krasne ali posebno zanimive pokrajine, kakor planine, slapove in barja z živalstvom in rastlinstvom. Društvo se tudi zanima za stavbe in vasi, ki so posebno značilne za dotične pokrajine, ter zbira tudi umetno-obrtniške izdelke ljudske umetnosti. Nastali so tako zvani odprti muzeji in velike folkloristične ali ljudsko-umetniške zbirke. Nadaljnji smoter teh društev je, ohraniti stavbam v posameznih krajih njihov, pokrajinskim razmeram ustrezajoč slog, ki je ravno za te kraje značilen. Na Slovenskem so posebno znane folkloristične umetniške zbirke v ljubljanskem muzeju, v zasebni lasti gosp. prof. Grebenca v srednji tehnični šoli v Ljubljani, veterinarskega nadzornika Sadnikarja v Kamniku, ki je odličen starinoslovec, in sodnega svetnika Strahla v Škofji Loki ter nešteto drugih.

Ljudska umetnost je v mnogih primerih naravnost kulturno-zgodovinsko ogledalo vsakega naroda. Iz motivov, ki jih je človek uporabljal pri okrasitvi svojega pohištva in drugih predmetov, moremo sklepati na njegove življenske razmere, na stopnjo kulture in na njegov značaj. Najnavadnejši motivi so vzeti iz njegovega vsakdanjega življenja, iz pravljič in pripovedk.

Šele po vojni so se začeli izobraženci in preprosti ljudje zanimati bolj intenzivno za postanek in razvoj vasi in kmetške hiše. Omeniti moramo, da imajo naši večji sosedi že ogromno znanstveno literaturo o tem predmetu. Prvotno so se s tem pečali le narodopisci in slovstveniki, pozneje pa tudi stavbeniki in arhitekti. Prvi so videli v njih življenski način ter stare šege in navade naših prednikov, mnogokrat iz prastare dobe. Drugi so pa opazili tudi praktične strani in udobnosti kmetške hiše ter videli pri marsikateri stavbi narodno-umetniški čut v celoti ali v posameznih delih. Spoznali so, kako so naši pradedi umno prilagodili svoja bivališča vremenskim, krajevnim in življenskim razmeram. Mnogokrat do zadnje črte prilagodena naravnim razmeram, so nudila najpestrejšo umetniško sliko v okviru okolice. V moderni dobi pa izginjajo posebno značilni kmečki domovi, pravi narodni tip, in zaradi tega trpi škodo stavbna umetnost ter večkrat tudi praktična stran.

S študijem slovenske hiše in vasi so se pečali že prej brezštevilni nemški veščaki in celo ruski narodopisec Charuzin. Tudi slovenski znanstveniki so se lotili pred vojno v odlomkih tega vprašanja, v novejšem času pa nam je podal leta 1920. prof. Davorin V o l a v š e k v časopisu «Jugoslovanski Obrtnik» zakroženo razpravo. Več risanih in slikanih publikacij je izdal naš zaslužni profesor Albert S i č. Leta 1921. se je ustanovila v Ljubljani «Probuda», društvo jugoslovanskih umetnikov, industrijcev in trgovcev v Ljubljani. Sedež tega društva je na Tehnični srednji šoli v Ljubljani, njegov glavni voditelj je profesor Oton G r e b e n c, ki si je na tem polju že pridobil veliko zaslug. Cilj društva je osamosvojitve slovenske in sploh jugoslovanske umetne obrti na vseh poljih, in sicer po možnosti na podlagi domačih umetniških motivov, uporabljenih v modernem smislu. Društvo namerava izdajati tudi lastno umetnostno revijo, kjer bo začelo postopoma popisovati narodno umetnost. Tako imamo upanje, da bomo dobili v kratkem času obširno literaturo, na katero bomo ponosni in jo lahko primerjali z literaturami drugih narodov. Omeniti moramo še zaslužnega narodnega akademičnega slikarja Maksima G a s p a r i j a, ki nam je naslikal veliko motivov in običajev iz našega preprostega naroda in naših pokrajin.

Ne samo veščaki, temveč tudi drugi ljudje so dali vzpodbudo in se žrtvovali, da se je zgradilo že več stavb v narodnem slogu. Navedemo naj Društveni dom na Homcu pri Kamniku, sezidan l. 1914., ki je kras tega griča in okolice. Idejna navodila je dajal g. Anton M r k u n, župnik na Homcu, stavbna dela pa je izvršila tvrdka Iv. Seršen v Domžalah. V Volčjem potoku pri Domžalah se je zgradilo leta 1926. vzorno gospodarsko poslopje graščine Souvan, ki je popolnoma moderno, toda vendar v gorenjskem narodnem slogu. Načrt je napravil sam g. Leon Souvan in izvršila sta ga stavbna tvrdka Iv. Seršen in Anton Štebe, tesarski mojster v Mostah. Tvrdba Fran Ravnikar, lesna industrija v Ljubljani, je pa zgradila leta 1920. lepo lovsko stavbo za veleindustrijca Heinricha v Kropi, v Domžalah pa leta 1925. veliko podeželsko vilo za Marijo Richter v nižjegorenjskem slogu. Tesarski mojster Franc Ravnikar ima posebno zaslugo, da je skušal stare oblike praktično uporabljati v moderni in pravilni tektonični konstrukciji. Že pred vojno zgrajeni hotel «Tivoli» v Ljubljani nam nudi lep vzgled za bohinjski slog, čeprav ni popolnoma v skladu s svojo okolico. Napraviti ga je dala ljubljanska občina v letu 1905. po načrtih arh. Cirila Koča, mestnega gradbenega nadsvetnika. Vzoren primer, kako se dá adaptirati majhna, stara kmečka hiša v idilično vilico, je poslopje «Miradol» pri Rogatecu, ki se je obnovila po navodilih odvetnika dr. Josipa Karlovška v Celju. Ne samo te stavbe, temveč tudi več drugih je zgrajenih v narodnem slogu ter nam kažejo prebujenje naše arhitekture v javnosti.

I. P O S T A N E K H I Š E

Sedanje pokrajine, kjer prebivajo Slovenci, so bile že več kot pred dva tisoč leti pred Kr. naseljene z ljudstvom, ki je zapustilo mnogo sledov svojega bivanja. Bil je malo izobražen, na pol divji narod, ki je prebival v skalnatih ali drevesnih duplinah, pod gostim grmovjem ali pa na malih holmih poleg močvirja, ki so bili že po naravi utrjeni. Take dupline imenujejo danes ljudje ajdovske jame. Preživljal se je z lovom ter se boril neprestano z divjimi zvermi. To dobo imenujemo najstarejšo, t. j. kamenito dobo, ker sta služila človeku preprosto obdelani kamen in kost kot edino orodje. Skalnata selišča naših kamenarjev se pogosto najdejo na Krasu, ki je večinoma votel in izpodkopan. Med najznamenitejše je prištevati Škocijansko jamo pri Divači.

Druge prastare, popolnoma drugačne oblike so mostišča ali stavbe na koleh, ki nam kažejo že višjo stopnjo izobrazbe tedanjega prebivalstva. Na jezerih in plitvih rekah, nedaleč od brega, so si postavili svoje kočice tako, da so zabili v dno kole in položili čez nje mostnice, na katerih so stale zgradbe. Te kočice so bile lesene, iz neobtesanih hlodov, pokrite s slamo, klanimi deskami ali pa s praprotjo. V tleh na sredini je bila napravljena odprtina, da so mogli zajemati vodo ali loviti ribe.

Take naselbine na koleh so se našle posebno na ljubljanskem barju, ob Ljubljanici in v Cerkljiškem jezeru. Ta način naseljevanja se je končal pri nas okoli

leta 1500. pred Kr. To dobo imenujemo bakreno in bronasto ali Hallstattsko dobo, ker so v tem času že poznali in rabili baker in bron.

Polagoma, ko je začel človek obdelovati polja ter se stalno naseljevati, je potreboval večja stanovanja za svojo družino kakor tudi za domače živali in orodje. Obvarovati se je moral boljše proti vremenskim nezgodam in proti napadom divjih živali ter sovražnih ljudi.

Ker ni imel vedno v naravi sami in na zaželjenem kraju primerne stanovanja, je moral pričeti z zgradbo umetnih bivališč. Prvotna najprimitivnejša umetna bivališča so bile stanovanjske jame, ki so bile pokrite z vejevjem, lubjem in mahom, nadalje s koli in rušami. Zato prištevamo streho k prvotnim najpotrebnejšim stavbnim elementom, ki si jih je človek umetno zgradil. Tako imajo zgrajene še danes pastirji na planinah in drvarji v gozdovih svoje provizorične kočice.

Kmalu je začel človek spoznavati praktično stran zemlje in ilovice ter si začel graditi še stene iz tlačene zemlje, ali pletene iz šibovja in ometane z ilovico. Tudi sedaj se še na kmetih uporabljajo take pletene stene, posebno pri sušilnicah za sadje in shrambah. Stene iz zemlje in ilovice se pa še delajo posebno na Ptujskem polju. V kamenitejših krajih so si zlagali stene iz nabranega kamenja in pokrivali prostore s kamenitimi ploščami.

Prvotno je obstajalo človeško stanovanje samo iz enega prostora, katerega je, posebno v mrzlejših krajih, človek delil z živalmi tako, da je bil glavni prostor hiše obenem hlev. Še dandanes spe hlapeci na kmetih, posebno pozimi, v hlevih, da jim je topleje. Tudi orodje in poljske pridelke je imel človek v istem prostoru. Polagoma se je hlev ločil od stanovanja in če je bilo gospodarstvo veliko, se je priključil še prostor za poljske pridelke in orodje.

Stanovanje pa je obstajalo še vedno iz enega prostora, v katerem so tudi kurili na odprtem, stoječem ognjišču. Dim je uhajal skozi streho in vrata. Ko je steno začel graditi tako visoko kot je človek visok, je položil nanjo strop in nastala sta mu dva prostora: stanovanje in podstrešje, kjer je shranjeval običajno hišno orodje. Sprednjo stran hiše, ki je bila prislonjena na pobočje kakega griča, je podzidal ali podložil s hlodi, da mu ni bilo treba iti z zadnjim koncem tako globoko v zemljo. Ko je pa uvidel, da se dá podstavek praktično izkoristiti, če ga napravi do neke višine in votlega, si je napravil v njem spodaj hlev ali klet. Okna so šele polagoma nastala, bila so pa majhne luknje in brez šip. Tudi krasiti si je začel stanovalec svoje izdelke in stanovanje s primitivnimi krogi, črtami, pikami ali rastlinskimi in živalskimi enostavnimi figurami. Nastali so torej preprosti umetniški motivi, kakršne je nudila človeku njegova bližnja okolica.

Čim bolj pa je človek znal iz železa izdelovati svoje orodje in čim bolj se mu je razvijalo poljedelstvo, tem bolj solidno in večje je gradil svoje stanovanje. Tako je prišla po bronasti železna doba, ki jo še prištevamo k najstarejši dobi.

Naselbine niso bile več nastavljene na vodah ali skrite v duplinah, temveč na dobro utrjenih gričih, katere sedaj imenujemo gradišča. Ljudje pa pripovedujejo, da so tamkaj prebivali nekdanje »ajdže« in imenujejo take kraje »ajdovščina« ali »ajdovski grad«. Podobne so bile dobro zavarovanim trdnjavam. Na vrhu, sredi naselbine, na lepem ravnem prostoru, so imeli ljudje shranjeno svoje imetje, živila, živino ali pa je bilo tamkaj pokopališče. Okoli te središčne ravnine so se vrstili nasipi, včasih v več krogih. Debeli koli, zabiti v zemljo, med katere je bilo vpleteno protje, so služili nasipom v oporo. K tem močnim plotovom so prislonili svoja stanovanja, lesene, na pol v zemljo okopane in z vejevjem ter prstjo pokrite hiše. Ako se je ljudstvo namnožilo, so napravili poleg stare naselbine še drugo, tretjo in vse skupaj obdali z nasipi. Najobsežnejša gradišča te vrste nahajamo največ na Dolenjskem, v Vačah, v Šmarjeti in v okolici Novega mesta.

Na Notranjskem imajo naselbine pretežno kamenit značaj. Vzvišeni, okrogli ali ovalni prostor je bil ograjen z velikanskimi kamenitimi nasipi, v katerih so imeli ljudje svoja bivališča. Navadno so zabili okoli vrha v zemljo močne lesene drogove v dveh vrstah in med nje položili kamenje tako, da so nastale v sredini

votline za stanovanja. Ta način zidave brez malte se je ohranil še pozno v rimsko dobo. Znamenito gradišče te vrste je Ulaka nad Starim trgom pri Ložu.

Tretje vrste gradišč nahajamo na zelo strmih hribih. Koče so čepele druga nad drugo tja gori do vrha. Njihove sledove kažejo še dandanes stopnicam podobne jame, ki se proti vrhu vedno bolj zožujejo. Ob straneh so bili nasipi, ki so branili prebivalce pred sovražnimi napadi. Take naselbine se poznajo na Gorenjskem pri Blagovici, nad Repnjami in drugod.

II. RAZVOJ HIŠE

Zgodovinski viri nam nedvomno izpričavajo, da se je pričelo naseljevanje naših pradedov v sedanjih pokrajinah šele proti koncu šestega stoletja po Kr. Prejšnji prebivalci so bili Kelti in Iliri, katere so pozneje podjarmili Rimljani, ki so ustanovili pri nas mnogo cvetočih mest, razširjevali rimsko kulturo in trgovino. Po prihodu Slovencev so bili prejšnji prebivalci premagani in so se deloma izselili, deloma pa poslovenili in strnili v en narod. Prvotna domovina Slovencev je bila širna planjava južne in vzhodne Rusije, kjer so vzajemno prebivali z drugimi slovanskimi rodovi. V družbi z bojevitimi Obri so začeli prodirati proti zapadu in jugu za časa preseljevanja narodov in so prinesli s seboj tudi način zgradb svojih koč, ki so jih pa morali prilagoditi drugi klimi in stavbnemu materialu. Zato opazimo še sedaj neko sorodnost umetniških motivov z drugimi slovanskimi narodi, kakor so se ohranile mnogoštevilne besedne korenike v jezikih. Prebivali so v revnih kočah, raztresenih na gričih in gorah ter so menjavali večkrat svoja selišča. Kajti bili so pastirski in poljedelski narod, medtem ko so njih zavezniki Obri prebivali v ravninah, kjer so pasli svoje konje in delali vojne pohode. Te slovenske koče so bile v obliki stožca, ki je imel iz protja spleten in z ilovico ometan podstavek, na katerem je slonela visoka koničasta slamnata streha. Ko so pa prišli v sedanje alpske dežele, so sprejeli tudi od sosednjih Frankov tipe lesenih hiš, ki so se ohranili po mnogih krajih še do današnjega dne v večji ali manjši izpremenjeni obliki. Njih prvotna vera je bila poganska, častili so boga groma in bliska, naravo, kot drevesa, reke in nadnaravna bitja, kot vile in povodnega moža. Svoja svetišča so imeli v logih, v idiličnih krajih in na gričih, kjer so častili pod košatimi drevesi svoje poganske bogove. Ko so pa sprejeli krščansko vero, so si začeli graditi tudi cerkve na tem mestu, ki so bile obdane z lipami in visokimi topoli. Svoje umrle so častili, jih pokopavali in jim dodali v grobove tudi lonce, čaše in okraske, ki jih je umrli posebno ljubil. Te grobove, ki jih je večkrat več skupaj in tvorijo majhen griček, imenujemo «gomile». Takih najdemo veliko na Dolenjskem, posebno v Šmarjeti, ki so se raziskavala pred par desetletji ter se je našlo v njih mnogo pomembnih starih reči. Že naši predniki so imeli smisel za umetnost ter so tudi okrasili svoje izdelke s primitivno dekoracijo, kot pikicami, valovitimi črtami, krogi, špiralami in štiliziranimi rastlinami.

Vas se je razvijala iz prastare združne ter jo imenujemo raztreseno kupčasto vas, ker stoje hiše brez vsakega reda kakor na kupu in v večji ali manjši razdalji ena od druge. Te vasi so nastale na gričih in gorah, ker so njih zavezniki Obri, pozneje pa tujci, zasedli najlepša polja, kot je bilo že prej omenjeno. Za časa turških vojsk so si gradili kmetje na strmih hribih gradove, kamor so s svojim imetjem zbežali pred sovražnim napadom. Take gradove imenujemo «tabore» ter so bili zgrajeni kot utrdbe okoli cerkev in pokopališč z visokimi zidovi. Ti so značilni za slovensko vas, ker še dandanes pričajo krajevna imena o njih nekdanjem obstoju.

Ko so se rešili Sloveni svojih prvotnih krutih zaveznikov Obrov, so pa polagoma prihajali s silo tujci v deželo in zavzeli najlepša polja in mesta. Ti so prinesli s seboj svoje navade in stavbno umetnost ter isto tudi naprej gojili, kolikor jo niso prikrojili novi deželi. Tako so bili vplivani tudi naši ljudje ter so sprejeli od njih oblike, ki so jim bile razumljive in zmožne, dali so jim pa vseeno svoj čuvstveni izraz in jih prikrojili svojim potrebam. Posebno velik vpliv je bil ob mejah, t. j. ob romanski Italji in germanski Nemčiji. Veliko oblik je pa nastalo v naših deželah pri domačinih kot pri tujcih pod istim vplivom

klime, narave in stavbnega materiala ter jih zaradi tega smatramo tipične za te kraje. Posamezne znake slogov zasledimo bolj v arhitektoničnih detajlih, kot v profilu okvirja, portalu itd. Slovenska pokrajina in milje sta pa ustvarila ornamentiko hodnika, notranjo opravo in dekoracijo.

Slovenska zemlja je zemljepisno zelo raznolika, zaradi tega slovenska hiša nima popolnoma enotnega tipa. Ta se razlikuje po velikosti, obliki in legi, na kar vplivajo poleg različnega podnebja še pokrajina, stavbni material, kultura in življenje. Tako so nastale tri večje skupine, in sicer: gorenjski dom v alpskih goratih krajih, dolenski dom po ravninah in gričih ter dom Kraševca v primorskih pokrajinah. Vendar pa ima dom slovenskega kmeta, pa naj živi v gorah ali v dolini, gotove sorodne oblike, katere je ustvarila narodna duša. Ta sorodnost pa leži največ v njenih detajlih, v njeni notranjosti in ornamentiki. Narodni motivi in ornamentika pa niso vedno isti, neizpremenjeni, temveč so se razvijali istodobno s svetovno umetnostjo v večji ali manjši meri. Tako opazimo od renesanse in baroka dalje vse faze razvoja do najnovejše dobe.

Te umetniške sloge, ki jih je prejel od drugod naš preprosti človek, je po svojem čutu preobrazil ter jim dal svojo primitivno, naivno obliko. Tem oblikam je potem pridruževal še gotove narodne motive tako, da je nastajal tipičen slog za slovenske pokrajine, ki pa vendar ni prišel do velikega izkristaliziranega sloga kot pri drugih mogočnih narodih.

Kot že prej omenjeno, je obstajalo prvotno človeško stanovanje samo iz enega prostora, katerega je človek posebno v mrzlejših krajih delil z živalmi. To opazujemo lahko še dandanes v revnih krajih pri manj kulturnih narodih in tudi pri nas še pastirji v pastirskih kočah sredi med svojo živino, ločeni od te le po nekoliko vzvišenem prostoru. Ne toliko higijenična potreba, kot večja množina živine je prisilila kmeta, da je začel graditi za njo posebne hleve. Tudi za poljedelsko orodje in vozove, ki jih je uporabljal pri razširjenju kmetijstva ter za poljedelske pridelke, je bilo treba misliti na zgradbo shramb, kleti in drugih gospodarskih poslopij. Tako so polagoma nastala posamezna gospodarska poslopja, ki so prizidana hiši, ali raztresena brez vsakega reda okoli hiše, ali stoje v pravokotni smeri okoli dvorišča, ali pa slednjič združena pod eno streho hiše, ki je povišana za eno nadstropje. Te grupacije gospodarskih poslopij imenujemo kmetske dvore, ki se pa razlikujejo po obliki in velikosti zaradi različne sposobnosti zemlje in podnebja za to ali ono kmetsko gospodarsko panogo.

Tudi stanovanje se je polagoma razvilo v več prostorov zaradi narastle večje družine in napredka v higijenskem in praktičnem oziru.

V enostanični hiši, t. j. z enim samim prostorom, se je kurilo in kuhalo na odprtem, prosto stoječem ognjišču in tudi spali so v tem prostoru ob neugodnem in mrzlem vremenu. Dim je uhajal skozi streho in vrata na prosto. Strop je manjkal v tem prostoru.

Ob vetrovnem vremenu ni bilo samo kurjenje skoro nemogoče ali vsaj zaradi dima nadležno, ampak tudi zelo nevarno. Z namenom, da bi otežkočil pristop vetra k ognjišču, je zgradil človek pred svojim stanovanjem zaprt prostor. Nastala je naša sedanja veža ali lopa, enostanična hiša se je razvila v dvostanično. Enostanične kakor tudi dvostanične hiše z odprtim ognjiščem brez dimnika imenujemo dimnice. Dvostanične dimnice imajo za razgrevanje stanovanjskega prostora že lončeno peč, ki pa se kuri v izbi. Tudi kuhajo večinoma na odprtem ognjišču pred pečjo.

Enostanične dimnice so dandanes zelo redke, dvostanične so se še deloma ohranile pri alpskih Nemcih, pri Slovencih na Kozjaku in Pohorju ter na Primorskem. Odprto ognjišče ni bilo za naše mrzlejšje kraje posebno pripravno, ker je pozimi premalo grelo, poleti je bilo pa preveč vroče in tudi bivanje zaradi dima ni bilo posebno prijetno. Prestaviti je bilo treba prostor, kjer se kuri in kuha, t. j. ognjišče, v vežo. S tem je bila dosežena prva udobnost kmetske hiše. Po izbi se je razširjala udobna toplota brez nadležnega dima, ker se je lončena peč kurila od zunaj in je dim odhajal skozi streho na prosto. Kuhali so še vedno večinoma na odprtem ognjišču, saj se je še do današnjega dne ohranil celo kotel, viseč nad ognjiščem. Toda ognjišče je polagoma izgubilo

svojo obširnost in se skrčilo ter združilo z lončeno pečjo do oblike, kakršno ima še dandanes. Prejšnji viseči kotel je sedaj poleg ognjišča vzdan in služi le še za kuho za svinje. Velika lončena peč, ki se je prvotno rabila samo za ogrevanje izbe, pa služi obenem tudi za peko kruha. V premožnejših hišah nadomešča sedaj ognjišče moderni štedilnik.

Zaradi nevarnosti ognja so tisti del veže, kjer se je kurilo, obokali, medtem ko veža mnogokrat nima niti stropa, da se vidi lahko očrnela streha. Hiša je postala šele trostanična, ko so ločili vežo od kuhinje z zidom in vrati. Pozneje se je tudi glavna soba predelila ter je s tem nastal nov prostor, pristopen iz izbe, t. j. «kamerca» ali štajerski «štibeljc». Ta služi kot prenočišče za tujce, kot spalnica odraslih otrok ali pa preužitkarjem. V tej kameri ponavadi ni peči, ampak se segreva iz izbe s tem, da se puščajo vrata odprta ali je pa v glavni sobi peč tako postavljena, da sega ena stran peči v kamerco. V številnih rodbinah tudi taka štiristanična hiša ni zadostovala, temveč so nastale večstanične hiše s posebnimi stanicami za otroke, preužitkarje, dekle itd.

III. G O R E N J S K E S T A V B E

Ostro podnebje, les kot stavbni material, živinoreja in poljedelstvo so dali tipično in slikovito zunanost kmečki hiši, ki se nahaja po goratih, severozapadnih deželah. Ob severni meji Slovenije in na slovenskem Koroškem imajo slovenske hiše veliko skupnosti s sosednjimi nemškimi alpskimi hišami, in sicer frankovskega tipa. Tu so neredne, gorske, kupčaste vasi, brez zveze med seboj in tipi ozke obcestne organizirane vasi. Večina hiš vsebuje pod isto streho stanovanje in gospodarska poslopja v formi tako zvanih enotnih enonadstropnih kmečkih dvorov. Stavbe so spodaj zidane ali pa povsem lesene, z visečim hodnikom pod streho, odprtim čelnim opažem in s kritim dohodom v podstrešje. Glavni prostor je «hiša» s prideljeno kamro. V hišo se pride iz veže, ki je predeljena od kuhinje s polkrožnim lokom «šipovcem». Na drugi strani veže je eventualno še shramba, potem se vrste v isti vrsti in pod isto streho še hlev, pod itd. Nadstropni del je obit z deskami, nerazdeljen in navadno nima stropa ter služi kot shramba za orodje, staro pohištvo, žito itd. Nad hlevom je skedenj in prostor za seno in slamo. Viseči leseni hodnik moli za en meter čez spodnji zidani del, obkroža gornji del hiše ob eni ali več straneh in ima lično izrezljane deske. Streha je precej strma in pokrita z deskami ter ima ob pročelju tako zvan «čop», pod katerim se nahaja visoko pod strešnim vrhom balkonu podoben hodnik, kakor je običajen pri tirolskih kmetskih dvorih. Razloček med slovensko in nemško hišo na Koroškem je ta, da zavzema v prvem primeru veža vedno sredino stavbe, v drugem pa leži mnogokrat ob strani, ki prvotno ni bila zaprta. V nemški hiši je kuhinja še mnogokrat glavni prostor, kjer se kuha, dela, je in spi, v slovenski hiši je pa izba ali hiša povsod središče kmetskega življenja. Premožnejša slovenska hiša je štiristanična in nemška je vedno tristanična, to je brez kamre. Tu in tam se nahajajo pri Slovencih v nadstropnem delu, pri premožnejših tudi zidani prostori s stropom, kjer hranijo žito, suho meso in obleko. Nad glavno sobo je «gornja izba», ki je opremljena z najlepšim pohištvom in služi kot sprejemnica ter obednica za goste, kakor tudi spalnica domačih deklet. Ker je tu bolj razvita živinoreja kot poljedelstvo, zato tvori glavno gospodarsko poslopje poleg hiše hlev, nad katerim so prostori za krmo in slamo.

Gorenjske hiše, ki se nahajajo v nižji Gorenjski, t. j. okoli Kranja, Škofje Loke in Kamnika, imajo že bolj nižinski značaj ter preidejo proti vzhodu do Ljubljane v popolnoma drug, dolenski tip. V nižji Gorenjski se pečajo kmetje poleg živinoreje še s poljedelstvom, ki jim ga nudijo obširna polja ob Savi. Zaradi tega so poleg hleva še kleti in shrambe glavni gospodarski prostori. Čim bogatejši je kmet, tem večja je hiša in več sob ima. Lega stavbe je z ozirom na cesto in sosednje hiše različna. Hiše so skupaj z gospodarskimi poslopji ali pa tudi ločene. Stavbe so lesene, zidane ali pa deloma lesene in deloma zidane. Leseno nadstropje se polagoma znižuje v kolenčasto podstrešje. Hodniki postajajo vedno krajši, strešni napušč je s podstrešjem tako ven pomaknjen, da so pod njim lahko zložena drva, ker tam ne delajo posebnih drvnic.

Stene hiše stojе na zidanem podstavku, na katerem stoji lesena stena iz tesanih tramov «porezancev». Na vogalih zgoraj tvorijo porezanci tako zvani kolenček, ki je na spodnji strani profiliran in nosi podstrešni napušč. Vogali so zvezani z roglji, ki so enostavni ali profilirani. Čelna podstrešna stran je z deskami opažena in ima v sredi veliko izrezano odprtino «lino», ki ima parapet obit z ličnimi profiliranimi deskami. Ob straneh te line so še večkrat manjše odprtine v obliki čaše, rože, križa, zvezde itd. Strehe so strme približno pod naklonom 45 stopinj, ob koncih imajo čope in krite so običajno s slamo in deščicami. Zidane stavbe so tudi pokrite z opeko «bobrovci» in škrljji. Na hodnikih so drogi za sušenje perila in za obešanje koruze v jeseni, kar napravlja jako prijeten utis. Na ograji hodnika kakor tudi na oknih krasijo hišo rože, posebno bujni klinčki «nageljčki» z visečimi cveti. Obcestne zidane hiše imajo tudi spredaj zidane nastavke «frčare ali kukrle» nad glavnimi vrati, da dobi hiša s tem še eno sobo pod streho in lepo obliko na zunaj. Ta nastavek je včasih malo naprej pomaknjen od glavne stene in stoji na stebrih tako, da nastane spredaj pokrit predhišni prostor.

Vežna ali glavna vhodna vrata so pri zidani veži vdzelana v kamenite podboje «bangarje». Ti so na vrhu običajno polkrožni, robovi posneti in podstavek je proti sredini vrat včasih precej razširjen. Krila so obita s profiliranimi deščicami v obliki zvezd, okrašena s kovanimi žebli ali pa so polnila dekorirana z reliefi vaz in rož. Delana so iz mehkega lesa ter so pleskana ali nepleskana. Poleg kljuke imajo nekatera vrata tudi še železen primež in trkalce v bogati obliki.

Okna so različne velikosti. Pri starih lesenih hišah so velika okrog 50 cm v kvadratu in napravljen na «zapah». Novejša okna so večja, dvokrilna, s štirimi ali šestimi šipami in v razmerju širine proti višini kot 1:1 in pol. Zunaj imajo okna vobče lesena polkenca, ki so večkrat poslikana, pri zidanih hišah so pa tudi železna ter okrašena s kovanimi rozetami in peresi. Podboji pri zidani hiši so kameniti, imajo zgoraj in spodaj zidce ali so pa tudi brez njih. Skoro pri vseh zidanih hišah so okna zamrežena z okroglim ali pa pozneje tudi s kovanim železjem. Večkrat so mreže jako umetniško izdelane v različnih oblikah. Prav pogosto so zidani deli hiše na vnanji strani okrašeni s podobami, ki jih je izvršil kak vaški umetnik-samouk.

V tlorisu se deli stavba v vežo s kuhinjo, hišo, kamro in shrambo ali gornjo klet. Glavna vrata vodijo v vežo, katere zadnji del tvori kuhinja, ki je deljena s steno ali pa samo s polkrožnim lokom. V kuhinji je ognjišče in odprtina krušne peči, ki je v glavni sobi. Ognjišče imenujemo prizidek pred pečjo. Pod ognjiščem je pepelnjak, t. j. votlina za pepel. Nad ognjiščem je obok, koncem oboka je običajno tudi dimnik. Ta obok je zidan iz kamenja ali pa je pleten iz šibja ter ometan z ilovico ali malto. Podolgoma pod obokom sta dva ali več drogov, kamor dajejo svinjsko meso v prekajenje. V tej kuhinji se nahaja poleg ognjišča ali v drugem kotu še kotel za prašiče.

Iz veže se pride v hišo, v veliko družinsko sobo, ki nam služi kot jedilnica, spalnica in stanovalnica. V kotu poleg vrat je velika peč, ki sestoji iz treh delov. Spodnji del je iz zidanega in ometanega podstavka, ki ima često obokane odprtine, kjer shranjujejo čevlje in «zajca» za sezuvanje. Srednji del sestoji iz pečnic, na katerih so bili včasih oblikovani tudi cesarski orli in na vogalu često božje podobe. Gornji del je okrogel ali oglat ter toliko oddaljen v kotu od obeh ali ene stene, da nastane zadaj precej prostora, kjer leže pozimi otroci, pa tudi odrasli zlezejo radi za peč. Ta vrhnji del je imel v starejših hišah precej vdolbljene pečnice, podobne štirioglatim, na znotraj zoženim loncem. Okrog peči je debela klop z izrezljanimi podstavnimi deskami, na katerih pozimi poseda vsa družina veliko časa. Nad pečjo vise leseni drogi ali «gavtri», na katere se obeša obleka.

Na drugem koncu hiše, nasproti peči, stoji velika miza iz javorjevega lesa. Okrog mize ob steni so klopi, daljše od mize, z dekorativnim naslonjalom. Stoli imajo naslonjalno desko, «pero» imenovano, ki je obkroženo v lepem profilu in z običajnim izrezanim srcem v sredini. Ob steni so še skrinje za obleko in navadno še ena velika postelja, katero imenujejo «špampet». V kotu nad mizo

je križ, ki ima spodaj leseno knjigo za podstavek. Na obeh straneh križa so pritrjene ena poleg druge podobe, prvotno slikane na steklo, a sedaj so večinoma papirnate. O Božiču odstranijo iz kota križ in napravijo tam lepe jaslice. Prej so imeli v navadi po vseh hišah še lesen sklednik in žličnik. V zidu se nahaja še omarica, kamor spravljajo steklenice, kozarce in druge malenkosti. Nad vrati je polica, na kateri so se nahajale običajno majolike, svetiljke «štober», knjige itd. Včasih je polica tudi ograjena s profiliranimi stebrički.

Stropi v vseh sobah so leseni. Po sredi sobe leži močan tram «glajt», na katerem so naslonjene močne deske. Spodnja, vidna roba trama sta posneta ali pa okusno profilirana in narezljana. Na tem stropniku je navadno vrezana letnica, ki pove, kdaj so poslopje zgradili. Razen letnice je tu pa tam tudi vrezano Jezusovo ime JHS. Ob njem so navadno še pritrjene police, kamor se shranjujejo orodje ali knjige. Stropne deske ali stropnice imajo tudi spodnja roba posneta ali profilirana. Drugi konec stropnic leži na zidu ali na leseni steni ter ima še spodaj za okras nabite deske. Te strope so v prejšnjih časih celo ribali in zaradi tega so bile sobe tako nizke, čeprav je bila hiša v splošnem velika. V novjšem času so pa ti stropi že večinoma pobeljeni ali ometani.

Iz te sobe, hiše, se pride v manjšo sobo ali čumnato, tudi kamro ali štibeljc imenovano. Tu stanuje ponavadi ded ali pa babica v preužitku.

Iz veže se pride po stopnicah višje v hram ali v gornjo klet. Tukaj imajo postelje za odrasle otroke ali se pa rabi kot kašča in shramba. V zemlji je spodnja klet, ki je pod gornjo kletjo ter je dohod vanjo od zunaj ali znotraj v veži. Ta klet se rabi za poljske pridelke.

Ostrešje, zvano «cimper», je dostopno po lestvi ali stopnicah, ki so v veži. Tu se nahaja kašča za žito, ki je shranjeno v predalih ali v velikih skrinjah. Shranjuje se še suho sadje in staro orodje. Na drugem koncu podstrešja je prostor za obešanje perila, zvan podstrešje ali «dile». Ako je stavba velika, potem se nahaja v podstrešju še soba za otroke.

IV. DOLENJSKE STAVBE

Dom kmeta, živečega v rodovitnih ravninah in v vinskih gorinah, je precej drugačen od gorenjskega. Več ali manj raven svet in način življenja določata njegovemu domu obliko in lego. Zato tvorijo dolenske in belokranjske stavbe povsem drugačen tip hiš, ki se bistveno razlikuje od zapadnega alpskega in je značilen že za vzhodno Evropo. V Beli Krajini in ob meji Hrvatske dobimo že značilen tip, ki se najbolj približuje balkanskemu. Na Dolenjskem in v južnih vzhodnih pokrajinah mariborskega okrožja se združujeta zahodni alpski in vzhodni balkanski tip ter bi zaradi tega veljal ta tip kot specifično slovenski, ker se bistveno najbolj razlikuje od tipov drugih narodov.

Vasi so organizirane obcestne skupine gospodarskih dvorov, ki so enakomerni in v majhnih razdaljah oddaljeni eden od drugega ali so pa kučpaste oblike, posebno po gričih, kjer stojijo posamezna gospodarstva poljubno in raztreseno. Ker so pa večinoma v prejšnjih časih imeli tujci zasedena najlepša polja in ob važnih prometnih cestah in ker je tudi široka obcestna vas značilna za nemške kraje, zaradi tega lahko sklepamo, da te obcestne vasi niso čisto pristno slovenske, temveč da so več ali manj nastale pod nemškim vplivom. Omeniti je še, da imajo slovenske vasi običajno le maloštevilno prebivalstvo, dočim se rusinske in madžarske nižinske vasi po številu prebivalstva lahko merijo z našimi mesteci.

Poljedelstvo zahteva obširne shrambe za žito, seno, vozove in drugo poljedelsko orodje, zato ni več samo hlev glavno gospodarsko poslopje kakor pri alpski hiši. V vinorodnih krajih so potrebni posebni prostori za stiskalnice in obširne vinske kleti, zaradi tega je za te kraje klet jako značilna, medtem ko pri zapadniških hišah, posebno pri starejših, dostikrat manjka.

V kupčasti vasi so posamezna gospodarska poslopja grupirana brez vsakega reda okoli in za hišo, v večji ali manjši razdalji ter brez prave medsebojne zveze. V obcestni vasi pa stoje poslopja v direktni, pravokotni, medsebojni zvezi ter značijo precejšen napredek v stavbarstvu. Ob hrvatski meji in v Beli Krajini so dvori večinoma grupirani v pravilnih četverkotih v hišo, hlev, svinjak itd.

okrog pravilno četverokotnega ograjenega dvorišča, kar kaže na razčlenjenje prostorov v individualna namenska poslopja. To je čisto vzhodni tip ter ga imajo posebno Srbi in Bolgari. Kajti pristni srbski dvor in podoben ograjeni vasi.

Posebno značilni so za dolenske, belokranjske in za južne kraje mariborskega okrožja enotni kmetijski dvori, prislonjeni navadno na pobočje, vendar pa niso ravno redki tudi v ravnini. To so enonadstropne stavbe, pri katerih se nahajajo v nadstropnih delih stanovanjski prostori, mnogokrat tudi kašča in druge shrambe, v pritličju pa zavzema prostor hlev ter ena ali več kleti. Dostop pri pobočnih hišah v zgornji del je tudi ob pobočni strani po zemlji, pri drugih pa vodijo lesene ali zidane stopnice zunaj poslopja do balkona, ki je pokrit s podaljškom strehe. Leseni hodniki so krajši kot pri gorenjskih hišah, so prosto viseči ali pa podzidani tako, da tvorijo spodaj pred kletjo majhno lopico. Stopnice in hodnik tvorijo prizidek hiše, komunikacija je objektivnejša, razvidna in prostori so tako organizirani, da so razvidni tudi od zunaj. Pri hišah, ki so napol zidane, napol lesene, tvori spodnji zidani del podlago za leseno stavbo zgoraj. Pri hiši je običajno drvarnica, katera pri gorenjskih hišah manjka, ker imajo tam drva zložena pod strešnim napuščem.

Iz hodnika se pride v vežo, ki deli stavbo v dva prostora, v tako zvano «dolenjo in gorenjo hišo». Kuhinja je navadno v veži brez predelka ali pa oddeljena po polkrožnem loku. Pri obširnejši hiši je še sobica «štibelje» in pa kuhinjska shramba. V podstrešju se nahaja kašča, podstrešni prostor «dile» za sušenje perila, in večkrat tudi soba, ki pa je često nad vežo v obliki strešnega nazidka, posebno pri zidanih hišah. Te nazidke imenujejo «frčara ali frčada».

Strehe imajo ob koncu čope ter so krite s slamo ali pa s strešno opeko «bobrovci». Okna imajo ponavadi žaluzije «polkence» na deščice in so brez kamenitega okvira in zidca ter imajo kvečjemu preprost okvir iz ometa. Tudi omrežje oken ni tako lepo in pogosto razvito kot na Gorenjskem. Vrata so štirioglasta, zaokrožena v segmentnem loku ali pa polkrožna. Polkrožna so običajno v pritličju pri vinskih kletih, ki morajo biti posebno velika zaradi sodov. Dimnik je nastal v novejšem času, prej in tudi še sedaj pri starejših hišah se vali dim ob stropu veže in skozi podstrešja ven na prosto. V vinorodnih krajih krasi golo zidovje vinska trta, ki se opleta okoli oken in hodnika do strehe.

Pritlične hiše so zidane, ali lesene ali pa oboje. V sredini je veža, ki je obenem kuhinja in ob straneh sta gorenja in dolnja hiša. Obširnejša hiša ima tudi shrambo in majhen štibelje. Pri lesenih stavbah nima čelni opaž tako velike odprte line kakor pri Gorenjcih, temveč ima manjše odprtine v enostavnejši obliki. Podaljšek hiše tvori običajno klet namesto hleva, kakor pri alpski hiši.

Obcestne hiše, posebno gostilne, so deloma dvignjene nad zemljo in spodaj imajo kleti. Dohod v visoko pritličje tvorijo lesene ali zidane stopnice z ene ali dveh strani na balkon, nad katerim se nahaja spredaj na stebrih podstrešna soba.

Oprema stanovanj pri dolenskih hišah je v splošnem ista kot na Gorenjskem. Sobe so prostornejše, z višjim stropom, ki je običajno ometan in pobeljen. Vrhnji del glavne peči je čisto pomaknjen do stene in na vsakem koncu ima zapeček z vdolbeno nišo v steni, da se laže sedi.

V sredini dvora je dvorišče z gnojiščem in okoli so svinjaki, hlevi, kozelci in druga gospodarska poslopja.

Glavno hlevsko poslopje je razdeljeno za govejo živino in za konje. Poleg hleva se nahaja še odprt prostor stelnica za steljo. Nad hlevom je pod za mlačvo in skedenj za slamo ter krmo. Domača živina je bila že od nekdaj najdragocenejše premoženje kmeta, zato skrbi še dandanes bolj zanjo kot za svojo družino. Razvidi se iz tega, da je hlev često večji in lepši kot hiša. Večje kmetije imajo še dvovrstne kozelce, kjer suše v letah žito, deteljo, fižol itd. V spodnjem prostoru spravljajo vozove, v gornjih pa krmo. Posebni gospodarski prostori so še za stiskalnico «prešo» ter kolarnico, kjer se popravljajo vozovi.

Tipične belokranjske hiše so večinoma lesene, pritlične in s slamo krite ter imajo jako tektoničen značaj. Na «podvalu» stoje «slopi», na njih «greda» in vmes so na obeh straneh obtesani hlodi, medtem ko so gorenjske stavbe zgrajene iz ujedenih vodoravnih hlodov, ki se na koncu med seboj vežejo. Ako je hiša

zunaj pobeljena, potem so stebri ali slopi drugače pobarvani kot stene. Podpri hodnik dobi često peripterialen značaj kakor v vzhodni Evropi. Ako je hiša nadstropna, potem je leseno nadstropje tudi često malo ven pomaknjeno od spodnje stene. Kakor druge dolenjske, je tudi belokranjska stavba splošno trostanična. Belokranjec kuha v veži, to se pravi, kuhinja in veža tvorita en prostor. Glavno sobo imenujejo sprednjo hišo, malo sobico pa zadnjo hišo. Ta zadnja hiša služi v glavni meri kot shramba za obleko, pa tudi kot spalnica gospodarju in gospodinji, oziroma preužitkarjem.

Pri hiši kakor tudi pri ornamentiki so belokranjske oblike objektivne in tektonske, nasprotno pa so gorenjske oblike bolj realistične in subjektivne.

Kočevska hiša je bavarski tip, ki je nastal pod vplivom naseljenih Nemcev. Pri tipični hiši leži veža v sredini med stanovanjskim prostorom in gospodarskim poslopjem, torej ne v sredini stanovanja. Na Gorjancih pa obstojajo še zelo primitivne enostanične hiše, kjer se še kuha in stanuje skupaj.

V. STAVBE V MARIBORSKEM OKROŽJU

V južnih krajih in v srednjem delu mariborskega okrožja imajo kmečke stavbe isti tip kot na Dolenjskem. Ob mejah sosednjih dežel pa nahajamo posamezne variante, ki so nastale po drugačni legi kraja in vplivane tudi po sosednjih tipih.

Veliko kmečkih dvorov ima poleg drugih, že prej omenjenih gospodarskih poslopij, še kovačnico, ki je bila pogosta posebno pri starejših dvorih. Gospodarska poslopja imajo na čelni strani pogosto dekorirane line, sestavljene iz strešne in zidne opeke, ki jako oplešajo stavbo. Značilno za te kraje je, da so hiše kakor tudi druge stavbe izrazitejše in mogočnejše v enotnejši obliki. Posebnost v nekaterih hišah je še mlin na roko «žrmlje», ki se nahaja običajno v sobi ali v kašči. Sestoji iz spodnjega, okroglega kamena, in zgornjega, ki se ga vrti z roko. Veliko stavb ima pred hišo nekaj trottoir «zagrad», ki je s shojeno ilovico izpolnjen in ob strani omejen z navadnim hlodom. Pri marsikateri leseni hiši opazimo še lesen dimnik, ki je na vrhu profiliran, ali pa je pokrit z desko, in ima ob strani izrezane različne luknje. Pri gorskih hišah služi zunanja stena tudi kot shramba, kajti često vise na njej kotel, obroči, cepci ter drugo in pribite so na njej tudi police za manjše stvari. Brus je poleg hiše na enostavnih naravnih rogovilah. Pogosto stoji pri hiši tudi velika košata lipa, pod to pa se nahajajo kamenita miza in klopi. To dokazuje, da jim je v teh krajih veliko za bivanje in delo na prostem.

Prekmurska hiša predstavlja nižinski tip in tvori po madžarskem ali slovaškem vzorcu sestaven del ograjenega podkvastega dvora. Na Ptujskem polju je veliko hiš kakor tudi gospodarskih poslopij zgrajenih iz ilovice, ki se ne ločijo od drugih na prvi hip. Stavbe se grade počasi in se morajo več let neometane zunaj sušiti, da se zakrijejo razpoke, ki nastanejo pri neenakomernem posedanju stavbe. Ilovnati zemlji pridevajo še slamo ali resje, da veže bolje stene. Po sušenju se te stavbe omečejo in pobelijo. Iz ometa si napravijo nato dekorativne okvire okoli oken in vrat, pasove in lizene. Večkrat so hiše od zunaj pobarvane po gladki steni ali pa so ometni okraski poslikani. Na Bizeljskem dobimo najbolj pestro poslikane hiše.

Te stavbe iz ilovice so zelo močno izpostavljene vremenskim vplivom, posebno vlažna, mokra jesen in zima sta največja sovražnika, ki izpodjedata trdnost in povzročata kvaren razpad. V novejšem času se pa vedno bolj opušča, ker ilovnata stavba ni preveč praktična zaradi slabenosilnosti, debelih sten in potrebuje tudi več strehe. Potrebne so vednih popravil, ker omet jako rad odpada in pokajo stene.

Na Pohorju in Kozjaku proti severo-zahodu dobimo še dvostanične dimnice, ki sestojajo iz veže in sobe. V glavni sobi se še kuri in kuha na odprtem ognjišču ali pa iz sobe v peči. To je najstarejši ohranjeni tip kmečke hiše v Sloveniji. Nahaja se bolj v goratih pokrajinah, tla v sobi so iz ilovice in ognjišče je še brez dimnika.

VI. KRAŠKE STAVBE

Skalnata tla, pomanjkanje lesa in rodovitnega polja ter milejše podnebje so vzrok skromne kraške hiše, ki tvori enoten tip zase. Hiše so iz lomljenega kamena, les se uporablja le za najpotrebnejše stropne in strešne konstrukcije. Te kraške tipe najdemo na Notranjskem, na Primorskem in v goriški okolici.

Hiše stojijo posamezno ali v organizirani široki obcestni vasi. Gospodarska poslopja se vrste v pravih kotih okrog dvorišča. Streha je precej poševna zaradi velike burje in je pokrita z žlebnjaki, ki so vezani v malti. Dimniki so masivni in v različni arhitektonični obliki, katere običajno pokriva velika piramidasta ali stopničasta kamenita plošča. Pred hišo je vinska trta, ki daje poleti prijetno senco in v jeseni sad. Stene so pri gospodarskih poslopih in pri revnejših hišah tudi neometane, v surovem zidovju. Često vodijo kamenite stopnice do zidanega balkona, odkoder je vhod v vežo. Balkon je često na obokih in stebrih. Uporaba arhitektonskih členov, kot stebrov, lokov in obokov je vpliv laške stavbne umetnosti. Tako tvorijo ob meji kraške hiše prehod v kmečke tipe iz Furlanije.

Floris kaže kuhinjo kot glavni prostor z nizkim, odprtim ognjiščem in spalnico kot stranski prostor. To so dvostanične dimnice, ki se nahajajo v severnejšem kraju. Dobe se pa tudi pri revnejših kmetih enostanične dimnice s popolnoma prostim ognjiščem sredi izbe, ki je obenem kuhinja in bivališče podnevi. Spalnice se nahajajo na podstrešju. Razlika med severno slovensko dimnico in južno na Krasu je ta, da sta v prvem primeru odprto ognjišče in glavni prostor v hiši, v drugem pa v kuhinji. V teh kakor tudi drugih kraških hišah niso poznali do novejših dobe kmečke peči v našem pomenu, t. j. peči, ki bi služila za ogrevanje izbe in se kurila od zunaj.

Pri visokopritličnih stavbah je spodaj klet ali hlev. Premožnejši imajo tudi enonadstropne hiše. Pritličje obstoji iz kleti in veže, ki je tudi kuhinja, skupno bivališče družine, ki se zbira ob mrzlih dneh in ob večerih okrog velikega prostega ognjišča. Spalnice se nahajajo v nadstropnem delu, ki je pa mnogokrat tudi brez stropa.

V južnih pokrajinah Primorske je namesto prostega ognjišča romanski «kamin» in tik ob italijanski meji je ta tip izrazitejši, kjer je kaminski prostor v obliki kamenite mize s poudarkom izstopil tudi v fločrtu. V gornji soški dolini tvorijo hiše z alpskonemškimi kompromis kaminske hiše z visečimi hodniki.

VII. NOVEJŠE STAVBE

Novejše kmečke hiše se tudi pri nas modernizirajo, t. j., da postajajo bolj higijenične in praktične in da odgovarjajo sedanjemu času. V florisih se razvija stavba svobodneje, razdelitev in število prostorov se določujeta po potrebi. Starejše hiše so še navadno simetrične in štiristanične, ki obsegajo vežo, kuhinjo s shrambo, glavno sobo in stransko sobico. Veža je pri vходу v sredini stavbe, ima stopnišče v klet in podstrešje. Kuhinja se nahaja za vežjo proti dvorišču ter ima moderni štedilnik in shrambo za jedila. Na eni strani veže se nahaja glavna družinska soba s krušno pečjo, v katero se kuri iz kuhinje ali iz veže. Na drugi strani veže se nahaja manjša soba za gospodarja in gospodinjo. Večje hiše imajo še manjše sobice v podstrešju za tujce, služinčad itd. Vsaka soba ima svoj dimnik, ki je speljan nad streho. V podstrešju se delajo tudi zaprte sušilnice za meso. Stranišče se skuša kolikor mogoče postaviti v bližino glavnih prostorov, medtem ko so prej bila pogosto na dvorišču poleg gospodarskih poslopij. Za hleve se odkazujejo posebni prostori, proč od hiše, in gnojišče se obrača na zadnjo stran hleva, da ni v sredini dvora kakor prej. Za gospodarske potrebe nastajajo posebni novi prostori, kot mlekarke kleti, shrambe za poljske stroje itd. Vsa nova poslopja so krita večinoma z opeko.

Poleg simetričnih stavb se razvijajo tudi stavbe s poljubno florisno razdelitvijo. Na mesto veže stopa predsoba, ki se nahaja v sredini stavbe ali pa tudi na vogalu. Predsoba ima stopnišče in vrata na prosto, v kuhinjo, glavno sobo ter stranišče. Iz kuhinje se pride v majhno shrambo. Kopalnica ima vrata pri kuhinji ali spalnici ali pa tudi v predsobi, ako je obsežna. Okna so pri vseh novih hišah veliko večja kakor tudi nadstropna višja na prostorov.

Kakor se notranjost praktično in zdravstveno vedno bolj razvija, tako je pa stavba na zunanaj vedno manj tipična krajem in mehke linije ter ljubke domače oblike vedno bolj zginevajo. Iz mestnih stavb ali različnih tujih knjig so kopirali nevesči ljudje profile in okraske ter jih uporabljali na naših stavbah. S tem so često pokvarili naše hišne fasade, ki so zgrajene brez čuta in okusa. Zato sta se pojavila, posebno po vojni, pri nas zopet čut in zanimanje, dati hiši potrebno zunanjo domačo obliko, ki odgovarja našemu času, kraju, čutu in potrebi.

Kakor pri vsaki znanosti, je tudi tukaj pri tej arhitekturi potrebno, da se vsak strokovnjak seznaní najprej z našo preteklo razvojno dobo, ki je baza naši moderni podeželski in tudi delno mestni arhitekturi.

VIII. P O H I Š T V O

Prvotno je človek sam izdeloval domače obrtne izdelke, katere je potreboval za svojo hišo. Možje so izdelovali orodje in orožje, žene so skrbele za obleko. Z razvojem izdelkov se je dvignil tudi umetniški okus. Človek je začel krasiti svoje izdelke s primitivnimi elementi, kot pikami, črtami, krogi, rastlinskimi motivi itd. Tako so polagoma nastajale preproste umetniške oblike, kakršne je nudila človeku njegova bližnja okolica. Dobili so se posamezni ljudje, ki so se odlikovali posebno po svoji iznajdljivosti in bogati ornamentiki. Tako so nastali domači hišni umetniki, ki jih je imela skoro vsaka vas.

Iz te prvotne hišne umetniške obrti se je razvila v 17. in 18. stoletju domača obrtniška umetnost, katere izdelki niso bili namenjeni uporabi samo za eno hišo, ampak za vso vas ali za večje okrožje. Izdelki so finejše izdelani, ker so imeli obrtniki boljše orodje, modele in več vaje. Za okrašenje svojega predmeta je iskal motive v naravi, v preprosti vaški cerkvi in na starih modelih. Kmetje so se pečali z domačo obrtjo pozimi in ob drugih časih, ko ni bilo poljskega dela ter so prosto izvrševali svoje rokodelstvo. Izmed posameznih strok so bile zelo razširjene lončarstvo, lesna obrt, mizarstvo, izdelovanje platna itd.

Sedanji tovarniški, na videz ličnejši izdelki niso izpodrinili samo domače obrti, ampak uničili tudi ljudsko umetniško obrt.

Les, ki je služil in deloma še služi v veliki meri kot stavbni material, je tudi najpripravnejša snov za izdelovanje umetno-obrtniških izdelkov. Do novejšje dobe je kmet tudi svoje pohištvo v veliki meri izdelal sam in ga po svoje na preprost način okrasil. Polagoma so se nekateri posebno izobrazili v izdelovanju in okraševanju pohištva ter so prevzeli taka dela tudi v domači vasi, pozneje v bližnji okolici in slednjič so šli na potovanje kot potujoči umetniki.

Posebno znani so bili v naših krajih tirolski «kinstlerji». Posledica tega je bila, da imajo izdelki domače umetnosti toliko sorodnih in skupnih oblik širom obsežnih pokrajin.

Najstarejša in najpreprostejša je vrezna ali vtisna tehnika, pri kateri se les ne izreže, ampak z orodjem vtisne. Nato pride z različnimi, manj ali bolj zarezanimi ornamentami okrašeno pohištvo. Ta izrezna tehnika je lahko dvojna, namreč ploščnata, pri kateri so le mejne črte ornamenta izrezane, dočim je ploskev ohranjena, ali pa polreliefom podobna izrezna ornamentika. Podlaga teh ornamentalnih motivov so geometrične oblike. Poleg tega so se rabili tudi monogrami, letnice, cvetlice itd.

Poslikano pohištvo je novejšega datuma iz začetka 18. stoletja. Večkrat so izrezane ornamente pobarvali, dokler niso slednjič z raznimi barvami pobarvali cele ploskve, a pri tem obdržali razdelitev ploskev v posamezna polja. Prejšnje, stare motive so pozneje izpodrinili motivi, ki so jih nudile vaške cerkve, kakor oltarni šopki, stebri in božje podobe. Poleg omenjenih načinov okrašenja je bila v navadi tudi intarzija, t. j. izpolnjenje zarez s slamo, voskom in pozneje z raznobarvnim lesom. Glavno kmečko pohištvo vsebuje mize, stole, klopi, skrinje, kadunje, ure, kuhinjske omare, postelje in zibelke, kolovrat, možnar, sklednike in žličnike.

V kotu, peči nasproti, je štirioglata miza, navadno iz javorjevega ali lipovega lesa. Miza ima miznico, kjer shranjujejo vilice in nože, pa tudi knjige. Noge so

po večini stružene ali pa kvadratične s posnetimi robovi ali izrezljane. Spodaj ima miza noge zvezane s podnožnikom ali lenartom.

Okrog mize in peči so klopi iz javorovine, jagnjedovine ali smrekovine in imajo naslonjala, ki so večkrat v obliki profilirane ograje. Na vogalu in v kotu so klopi podprte z različno izrezano močno desko ali s pokončno struženo nogo.

Stoli so tudi iz javorovega lesa. Naslanjala ali peresa so iz različnih izrezanih desk, ki imajo v sredini pri vrhu izrezano srce. Noge so kvadratične, okrogle ali šesterooglate, oziroma osmerooglate in tudi stružene ali izrezljane.

V sobi pri steni se nahajajo velike skrinje za obleko, ki so narejene iz trdega, masivnega ali pa tudi iz forniranega lesa. Poznejše skrinje so iz mehkega lesa in pleskane. Stranice so okrašene z naslikanimi rožami, s podobami svetnikov, z monogrami, okroglimi ornamentami itd. Tudi okovje pri vseh teh skrinjah, ki je pocinjeno, ima lepe izrezane oblike. V novjšem času je težke skrinje izpodrinila omara in te so izginile na podstrešje kot shrambe za živila, obsojene z vsemi umetniškimi motivi vred v pogin.

Kadunje ali «mentrge» imajo po kmečkih hišah za gnetenje testa. V starih hišah se še dobe lesene ure, ki so pa zelo redke, in na roko izdelane železne. Po večini so z nihalom in uteži ter vise prosto na zidu ali pa so zaprte v lesenih stojalih. Čim premožnejša je bila hiša, tem lepše je bilo izdelano stojalo. Kuhinjske omare so iz mehkega lesa in pleskane ter stoje v kuhinji ali v veži. V polnilih imajo pogosto slikane cvetlice, vaze i. dr., ob straneh in spodaj so predali, znotraj pa police.

Postelje, nekateri jih imenujejo tudi «špampet», so v sobi ali kamri, iz trdega ali mehkega lesa in so zelo visoke. Stranice in končnice so v poznejšem času lično poslikane z rožami, s slikami Matere božje iz posebno slavnih slovenskih božjih potov, Marijinim in Jezusovim monogramom, božjim očesom in z letnico. Končnice so na vrhu profilirane, stranice pa imajo pri vzglavju ali na obeh straneh še naknadno profilirano desko. Da odeja ne pade na tla, je ob strani zatlačena deska ali nekake lesene klešče.

Poleg postelje stoji na tleh zibelka iz trdega ali mehkega lesa, ki je na isti način okrašena kakor postelja in je važen del nevestine bale.

Pri vseh hišah so imeli v prejšnjih časih kolovrate, da si napravijo domačo prejo za platno. Ti pridejo največ iz Ribnice na Dolenjskem. Preslice prekašajo po svoji res umetniški in truda polni izvedbi vse lesene izdelke. Ta preslica je bila mnogokrat mojstrsko delo vaškega preprostega umetnika in je bila običajno darilo, ki so ga fantje poklanjali svojim izvoljenkam. Za slovenske pokrajine je najbolj značilna gorenjska preslica. Te so stružene, bogato izrezljane in tudi poslikane v sivi, modri, rdeči ali zeleni barvi. Razlikujemo preslice, ki se zožujejo navzgor v obliki stožca, in preslice s štirioglatimi stolpiči. Oboje so izdobljene in v njih binglja včasih iz preslice same izrezljani zvonček ali pa so na enak način izrezane kroglice. Skoro še bogatejše okraske na nudi «ročica», s katero se pritrdi preslica na kolovrat. Na njej so najrazličnejši motivi, kakor srce, kolesa s prečkami, rozete, križ, črte, trakovi, letnice itd. Na preslico se natakne še poseben nastavek «koželj» kot podaljšek preslice, na katerega natikajo predivo. Da ni bilo treba prediva privezovati, so skozi ta nastavek vtaknili drobno prečno palčico. To je bila iz enega kosa lesa izrezljana igla. Te igle so bile izredno okrašene in izrezljane, zato lahko trdimo, da po svoji nežni umetniški izvedbi prekašajo vse v lesu izvršene izdelke ljudske umetnosti.

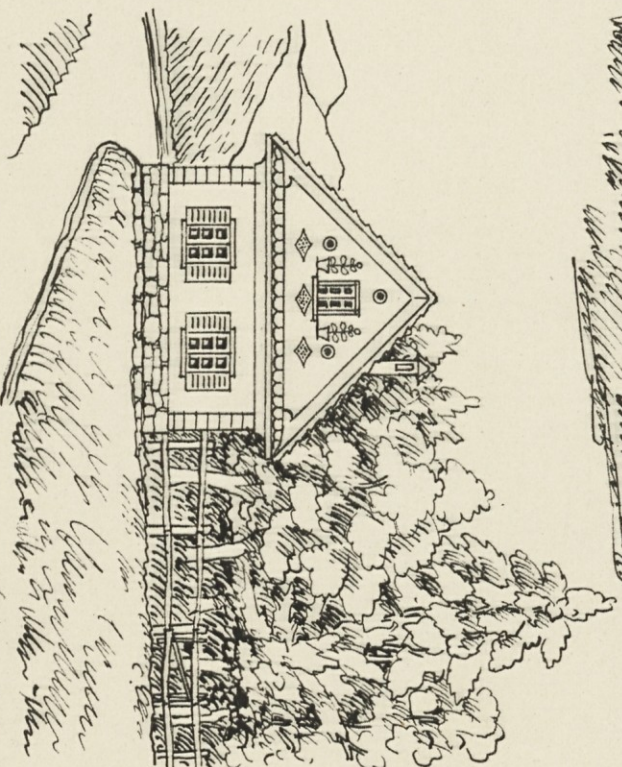
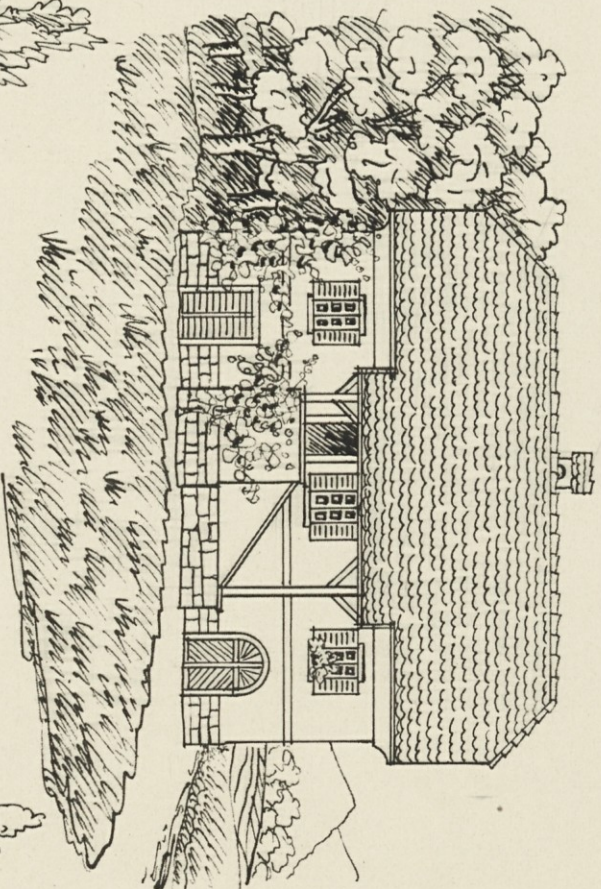
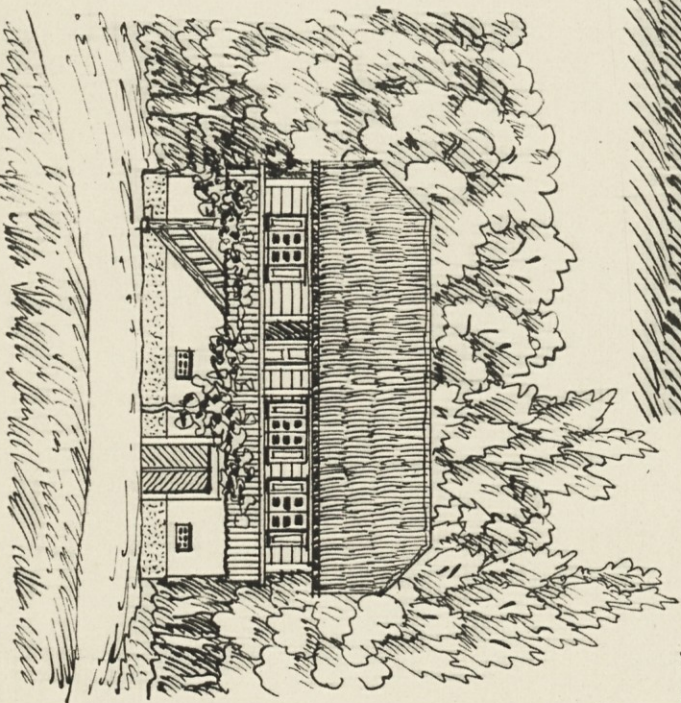
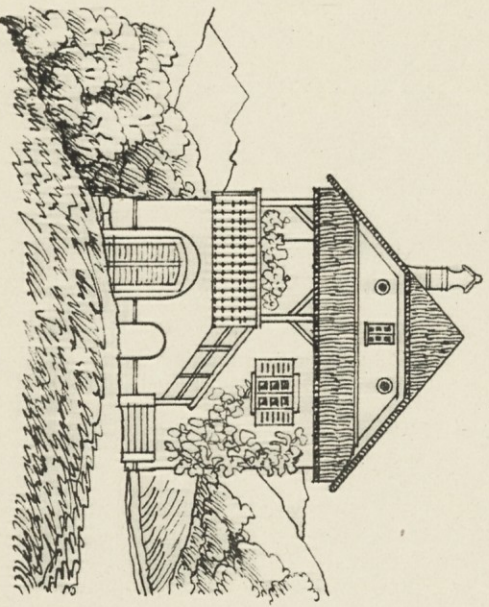
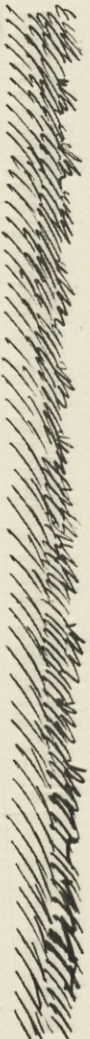
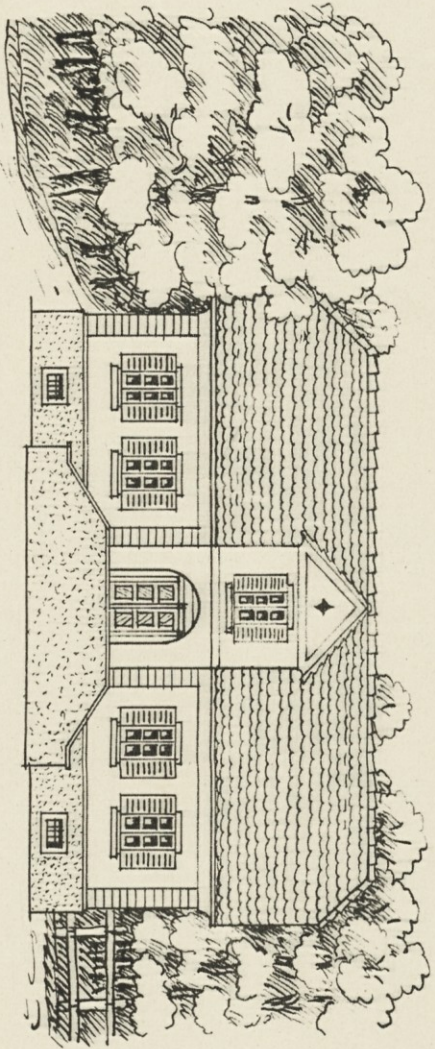
Za tolčenje raznih stvari, ki jih rabijo kmetice pri kuhi, imajo navadno železne ali medene možnarje. Dobe se pa tudi še stari kameniti možnarji z železnim kembljem.

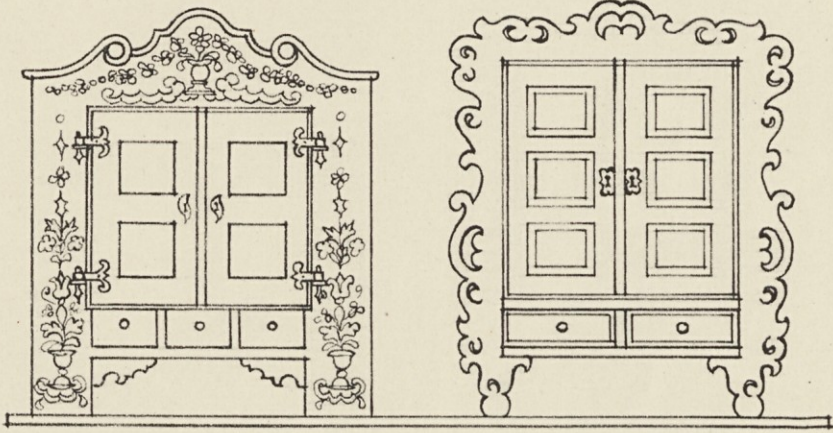
Prej in tudi še sedaj imajo po hišah sklednik, ki je imel dve ali tri police in je služil za lončene skledke ter lesen krožnik. Vise na steni v sobi ali v kuhinji in vodoravne letve so navadno gladke ali profilirane.

Poleg sklednikov vise navadno leseni žličniki, ki so sedaj zelo redki. Bili so včasih prav umetniško izrezljani in bogato okrašeni. V nemških alpskih deželah so imeli dolge žličnike, medtem ko so slovenski v obliki štirioglatih košaric ali zaboječkov.

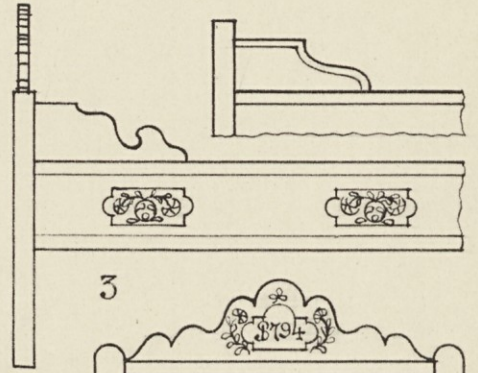
Kmečke stavbe na Dolenjskem.

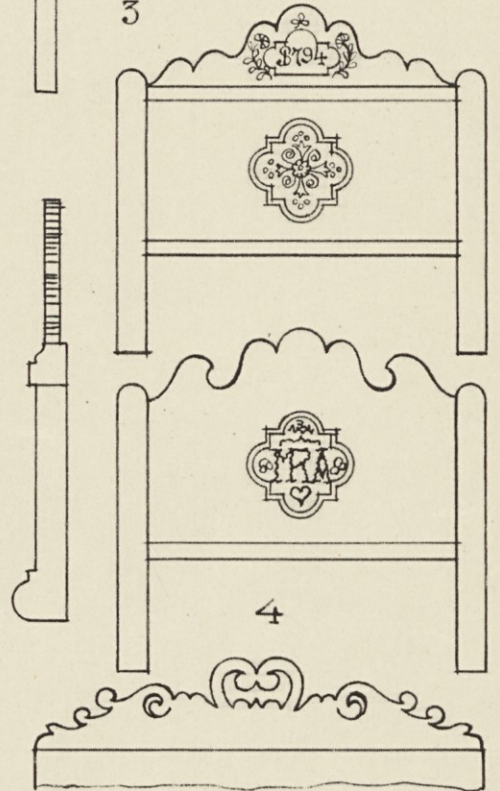

1

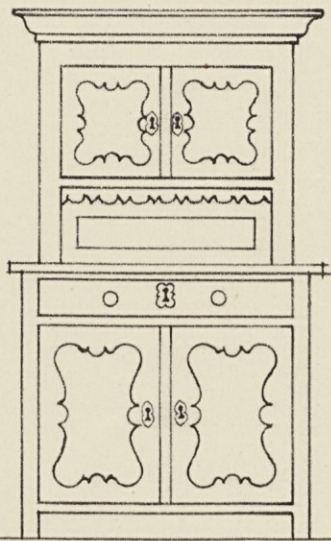
2

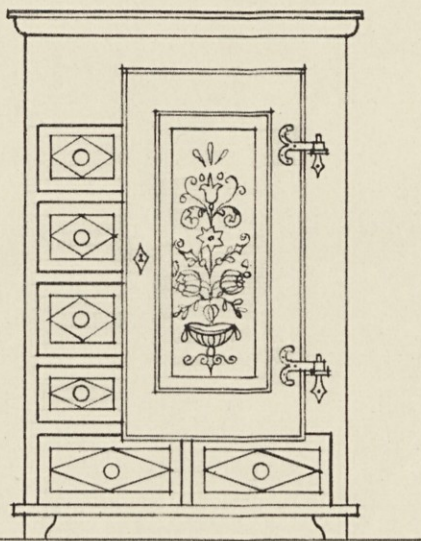
3

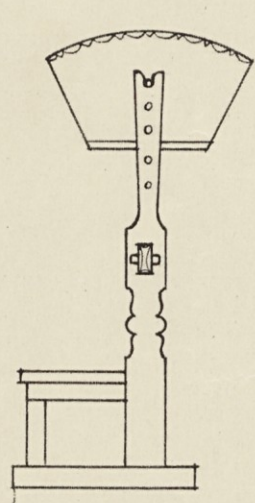
4

5

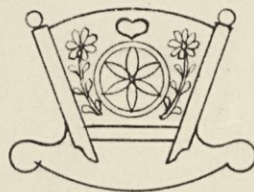
6

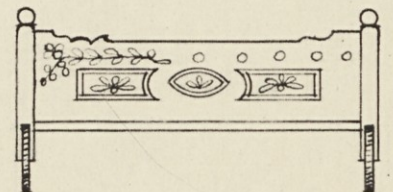
11

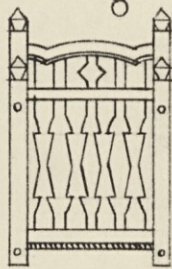
8

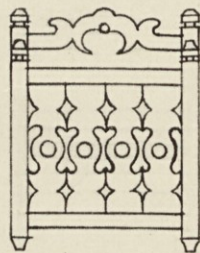
9

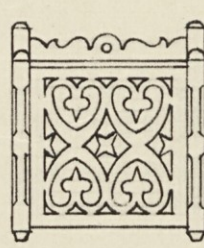
10

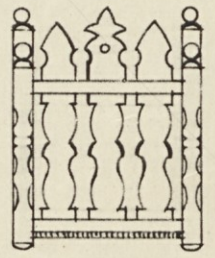
12

13

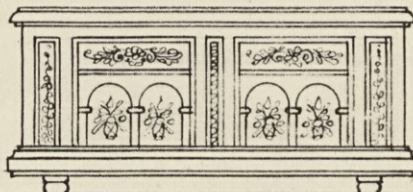
14

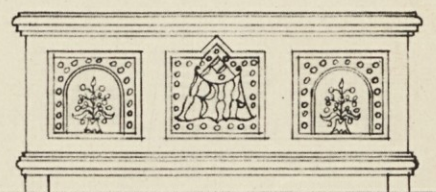
15

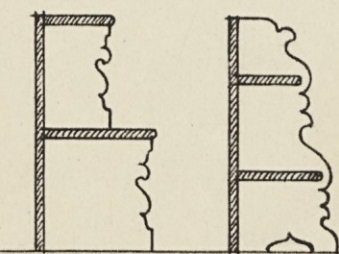
16

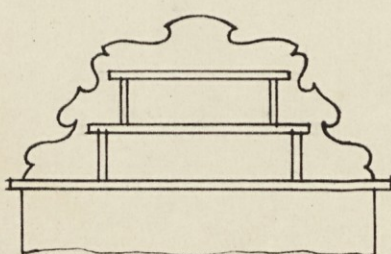
17

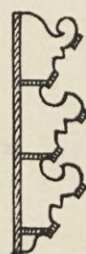
18

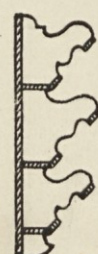
19

20

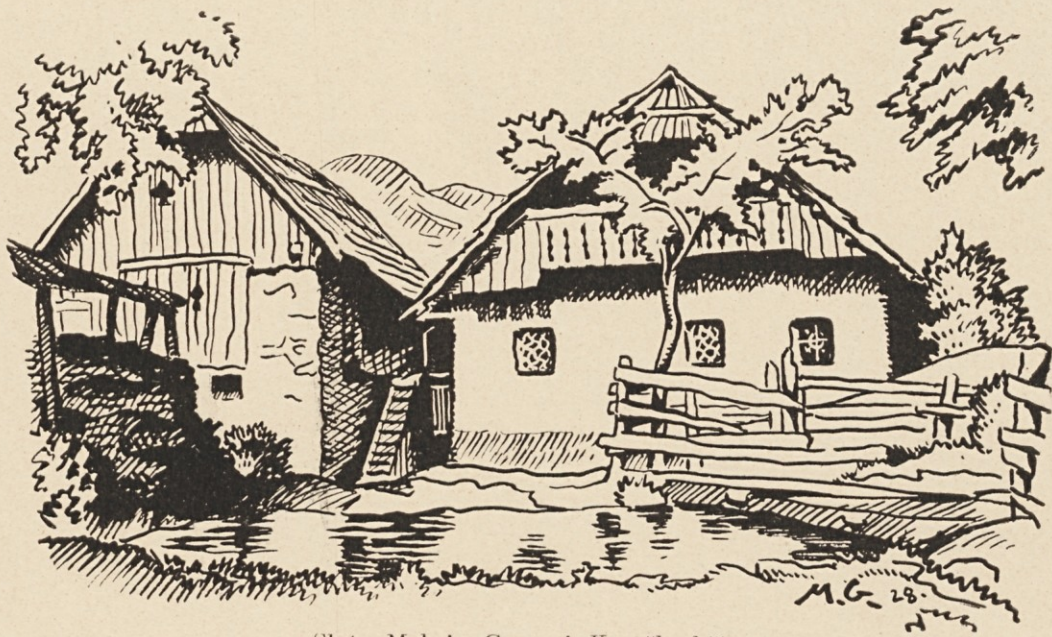
21

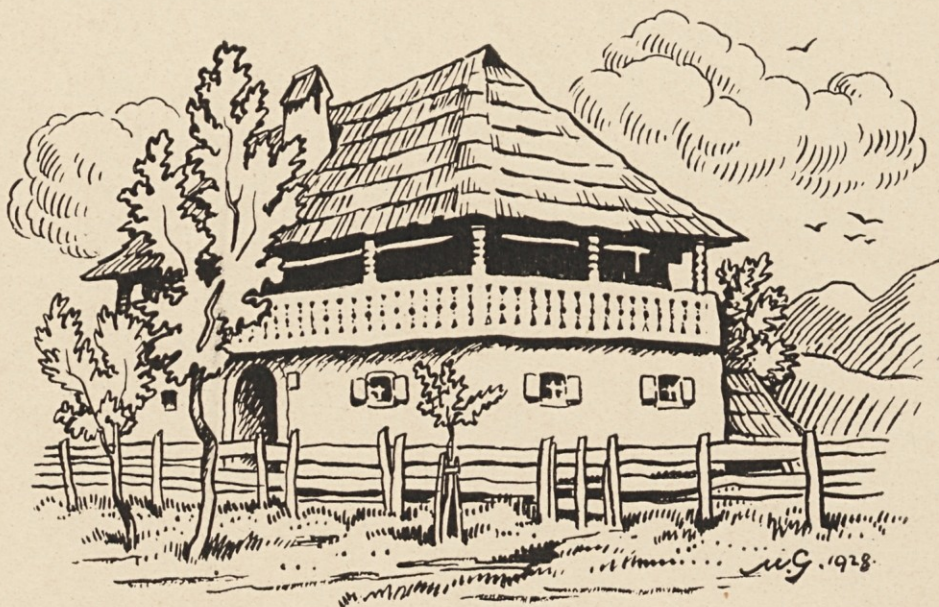
Poljska znamenja in kapelice. 4.

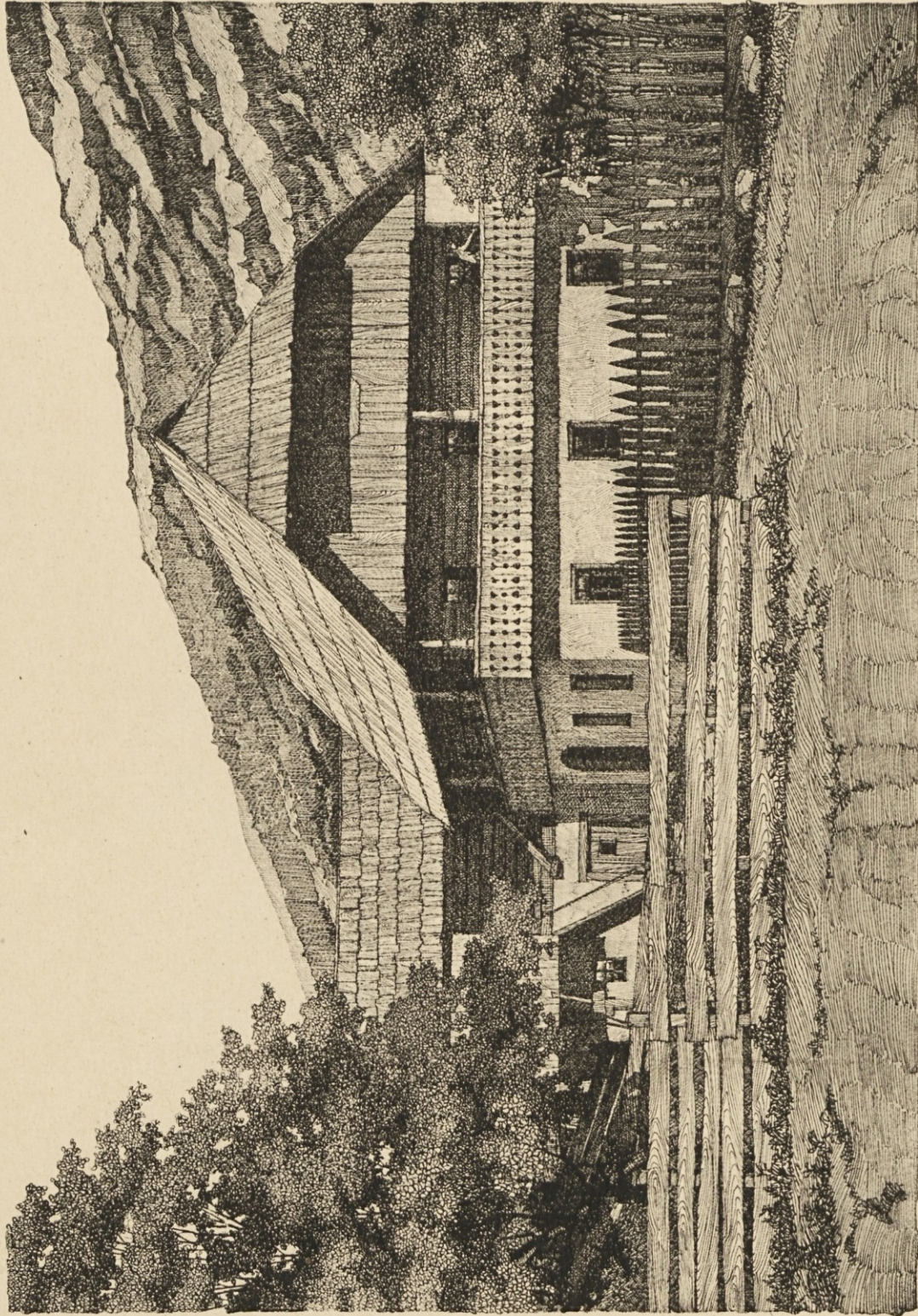

Sl. 1. Maksim Gaspari: Koroška hiša.

Sl. 2. Maksim Gaspari: Koroški dom.

Sl. 3. Arh. ing. Rado Kregar: Kmečki dom v Kranjski gori na Gorenjskem.

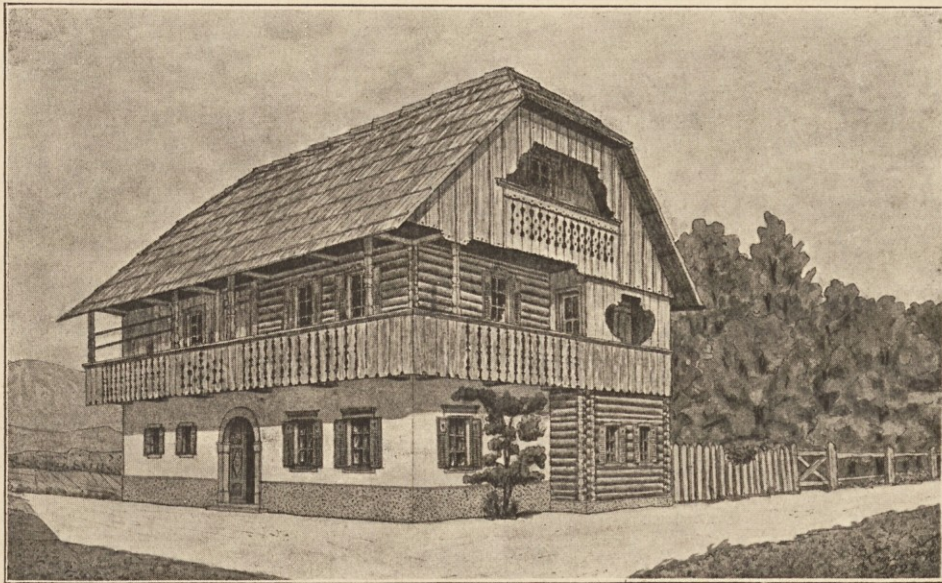

Sl. 6. Kmečka hiša iz kamniške okolice (Foto P. Naglič).

Sl. 7. Gospodarsko poslopje posestnika Souvana v Volčjem potoku pri Kamniku (Foto Aparnik).

Sl. 4. Jože Karlovšek: Gorenjski dom.

Sl. 5. Jože Karlovšek: Nova stanovanjska hiša pri Domžalah.

Sl. 8. Prosvetni dom na Homcu pri Domžalah.

Sl. 9. Prosvetni dom na Homcu pri Domžalah (Foto P. Naglič).

Sl. 10. Kmečka hiša v Domžalah.

Sl. 11. Kmečka hiša v Spodnjih Domžalah.

Sl. 12. Nova uradniška hiša «Predilnice in tkalnice v Trziču».

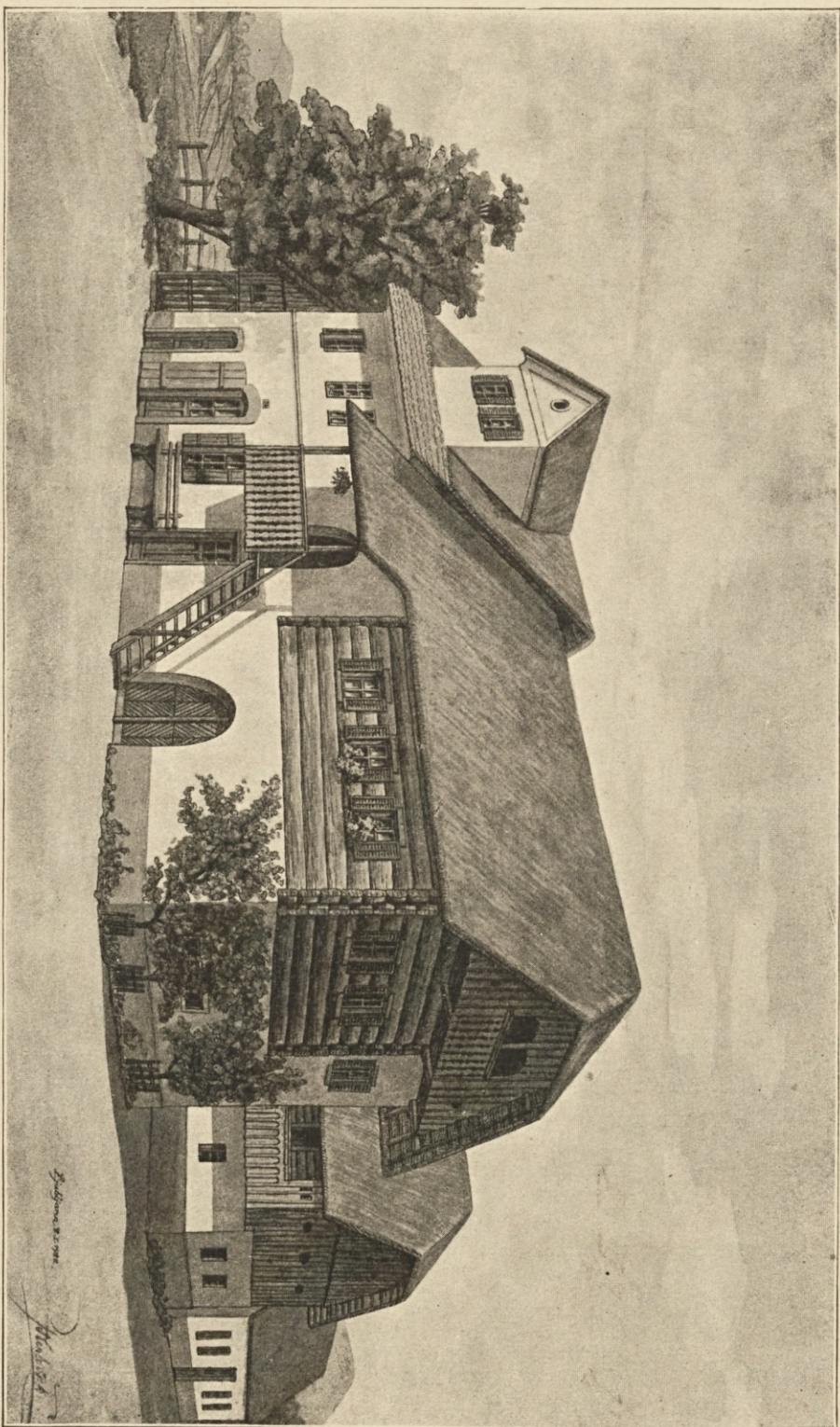
Sl. 15. M. Koželj: Kmečka hiša pri Kamniku.

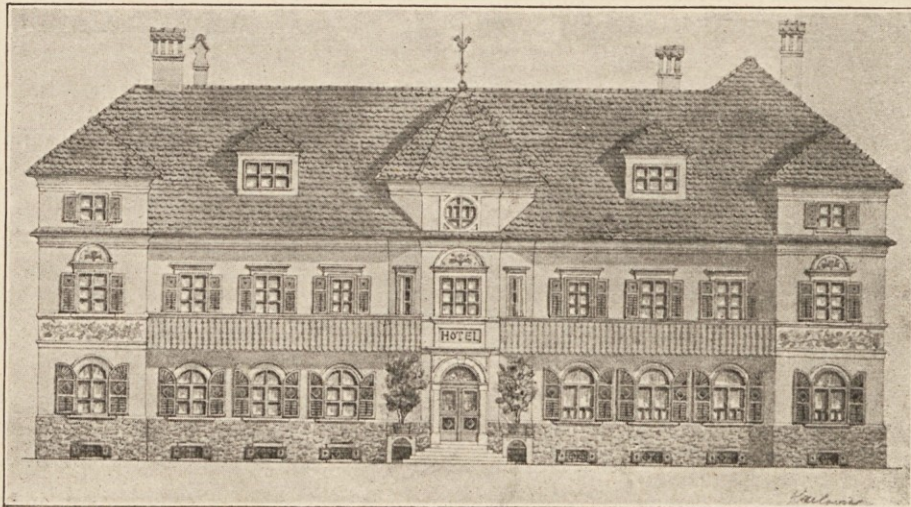
Sl. 14. Hotel «Tivoli» v Ljubljani.

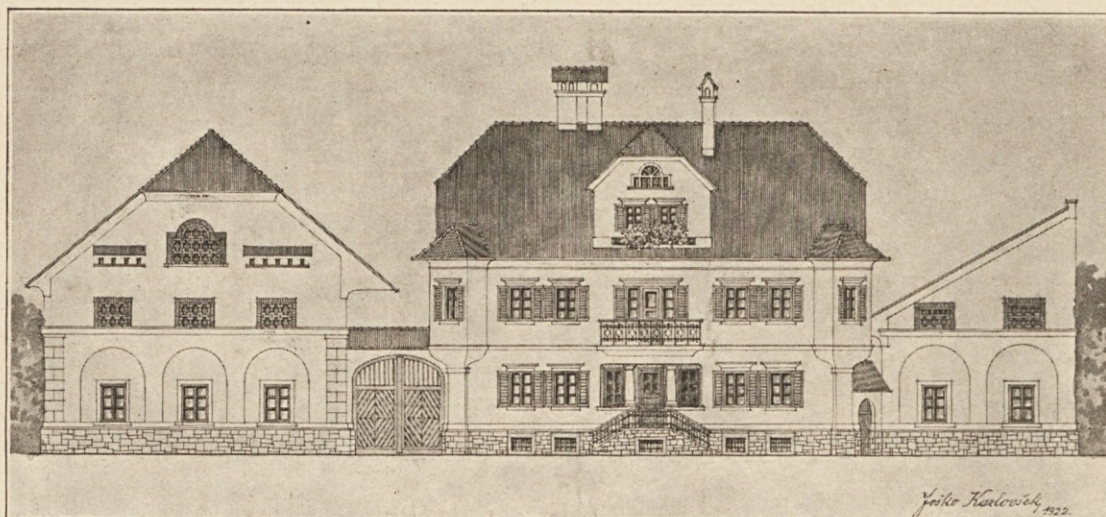
Sl. 15. I. Plestenjak: Hiša v ljubljanski okolici.

Sl. 16. Jože Karlovšek: Dolenski dom v Šmarjeti pri Novem mestu, podrt leta 1905, od posestnika Janeza Karlovška.

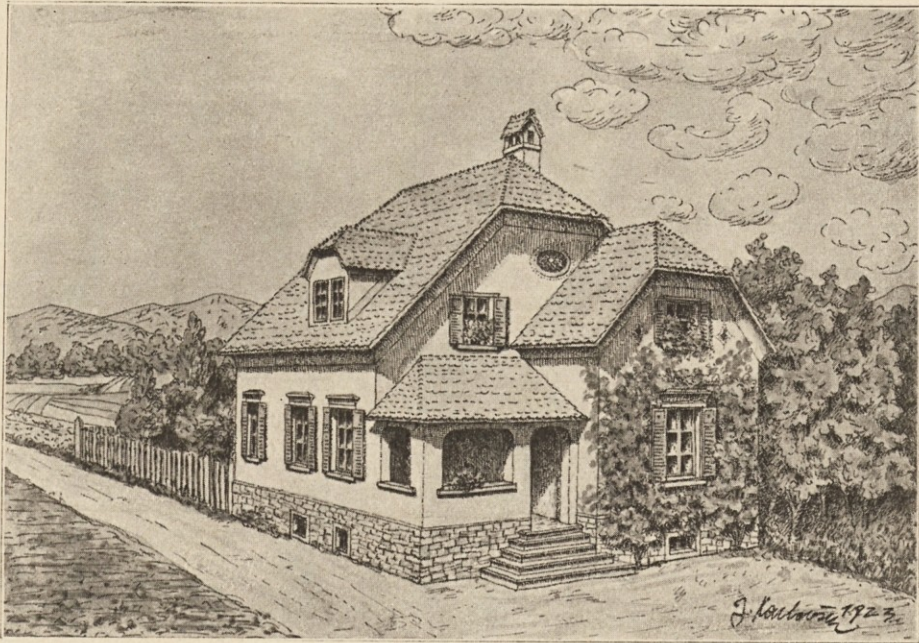

Sl. 17. Jože Karlovšek: Projekt za podeželski hotel.

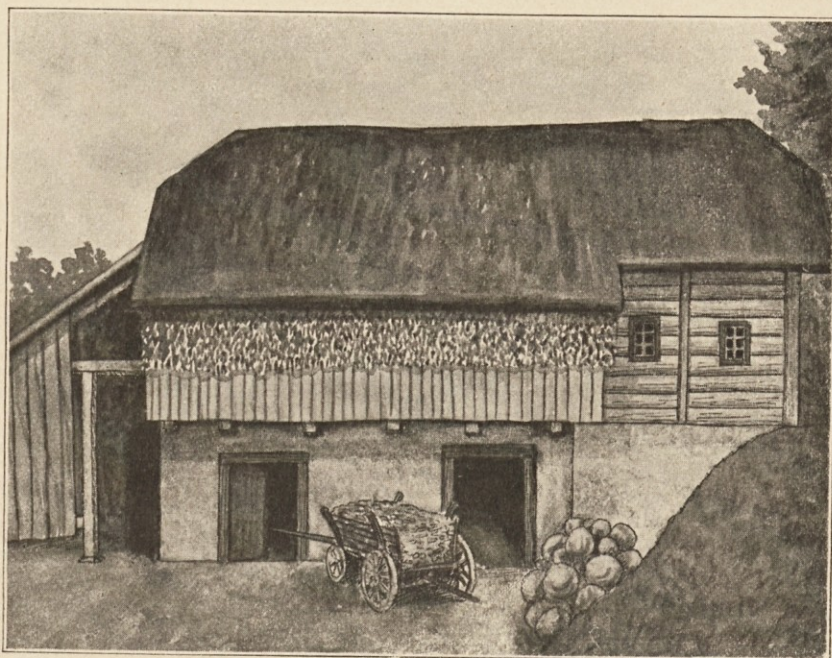

Sl. 18. Jože Karlovšek. Projekt za gospodarsko poslopje.

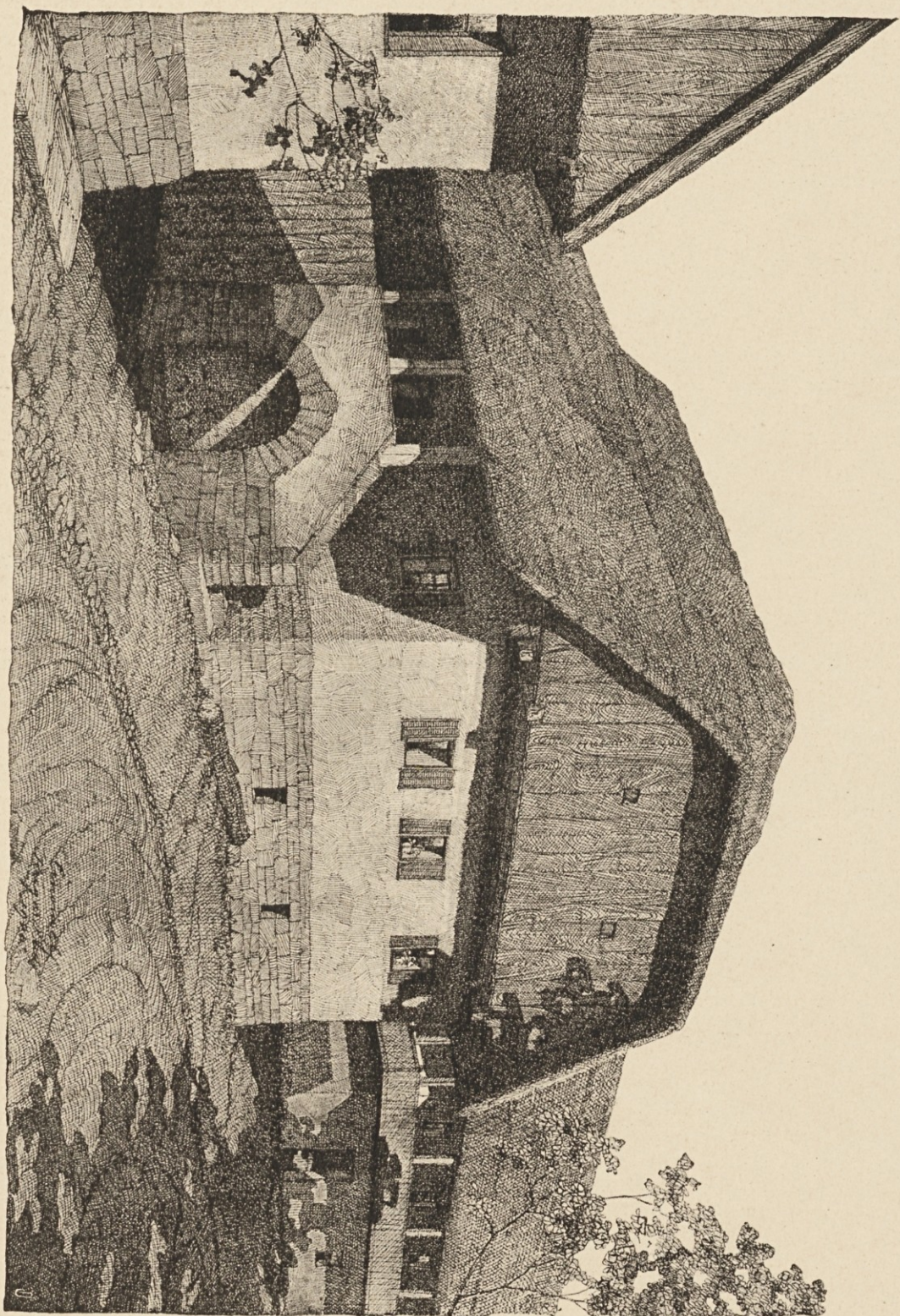
Sl. 19. Jože Karlovšek: Nova stavba v novomeški okolici.

Sl. 20. Anton Kerkoč: Hiša pri Šmarjeti na Dolenjskem.

Sl. 21. Arh. ing. Rado Kregar: Vojna vas pri Črnomlju, Bela Krajina.

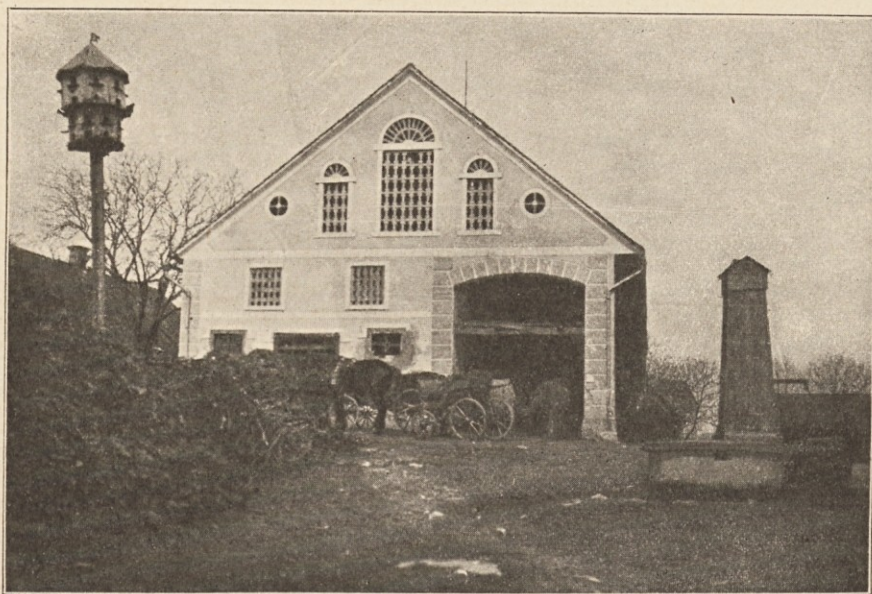
Sl. 22. Arh. ing. Rado Kregar: Dolenski dom v Črnomlju, Bela Krajina.

Sl. 23. Gorup: Hiša v Beli Krajini.

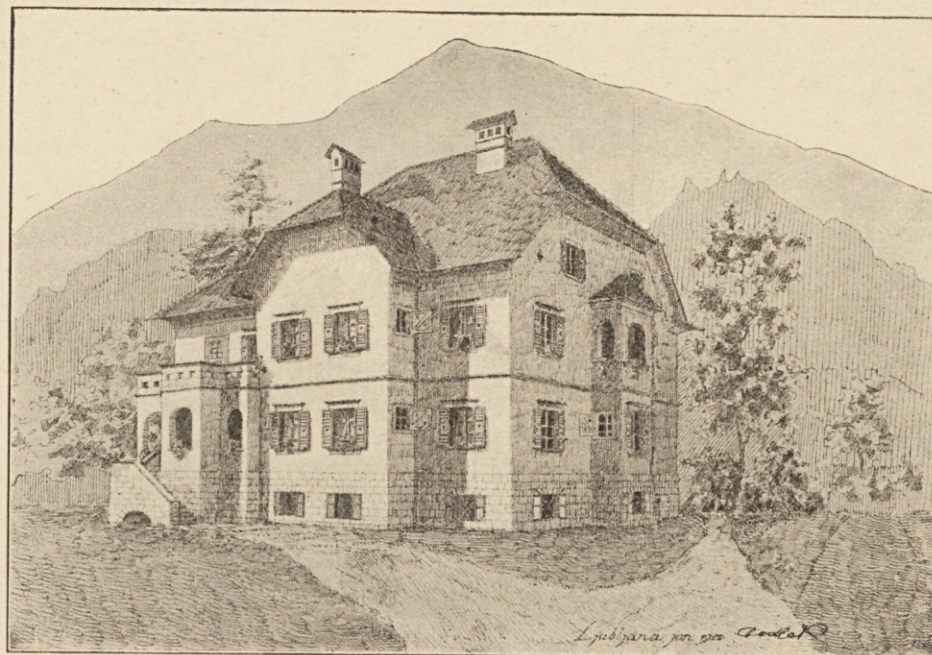
Sl. 24. Gorup: Hiša v Beli Krajini.

Sl. 25. Gospodarsko poslopje posestnika Ošlaka na Ponikvi ob južni železnici (Foto Alfred Petek).

Sl. 26. Kmečki dom na Ponikvi ob južni železnici (Foto Alfred Petek).

Sl. 27. Karel Vodlan: Nova stavba pri Zagorju.

Sl. 28. Jože Karlovšek: Gozdno oskrbništvo «Miradol» pri Rogatcu.

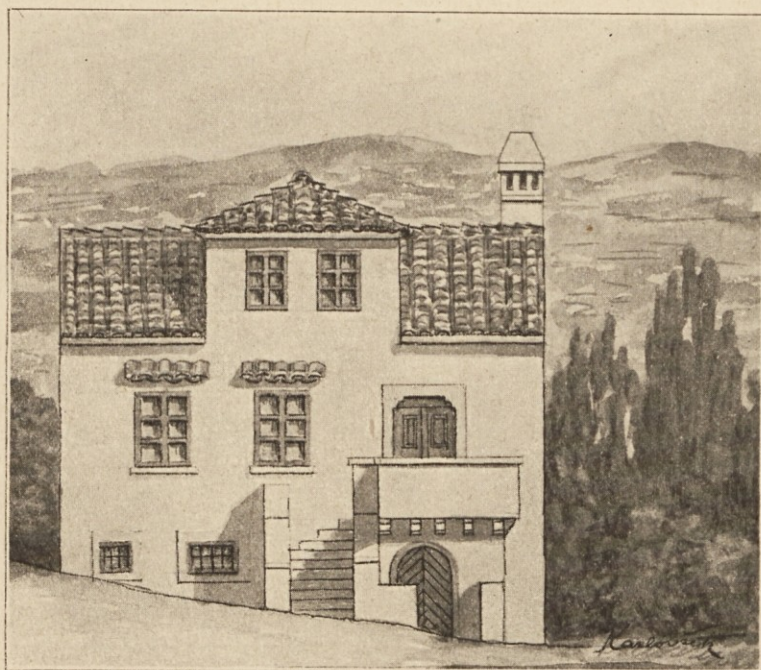
Sl. 29. Jože Karlovšek: Ogljarska koča v Miradolu pri Rogatcu.

Sl. 30. Jože Karlovšek: Drvarski dom v Miradolu pri Rogatcu.

Sl. 31. šaša šantel: Primorska hiša v Bači pri Sv. Luciji.

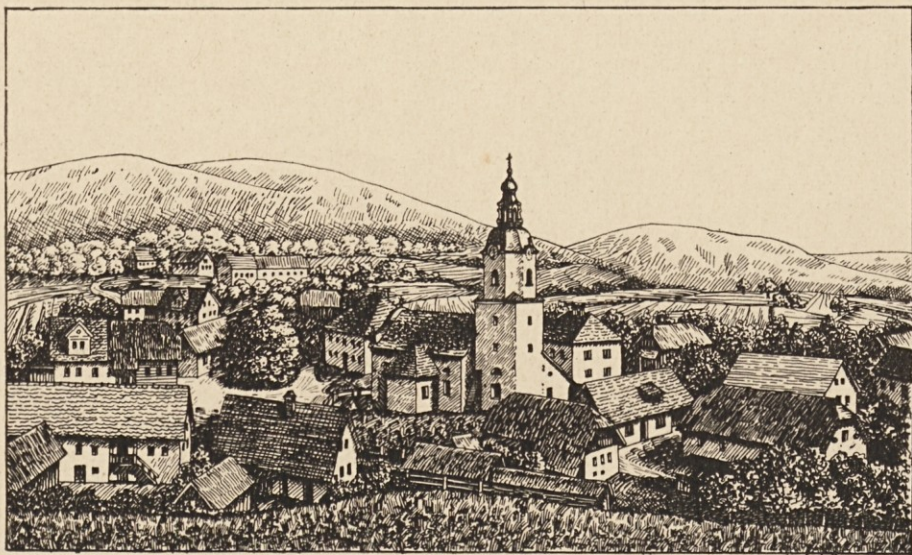

Sl. 32. Jože Karlovšek: Primorska hiša.

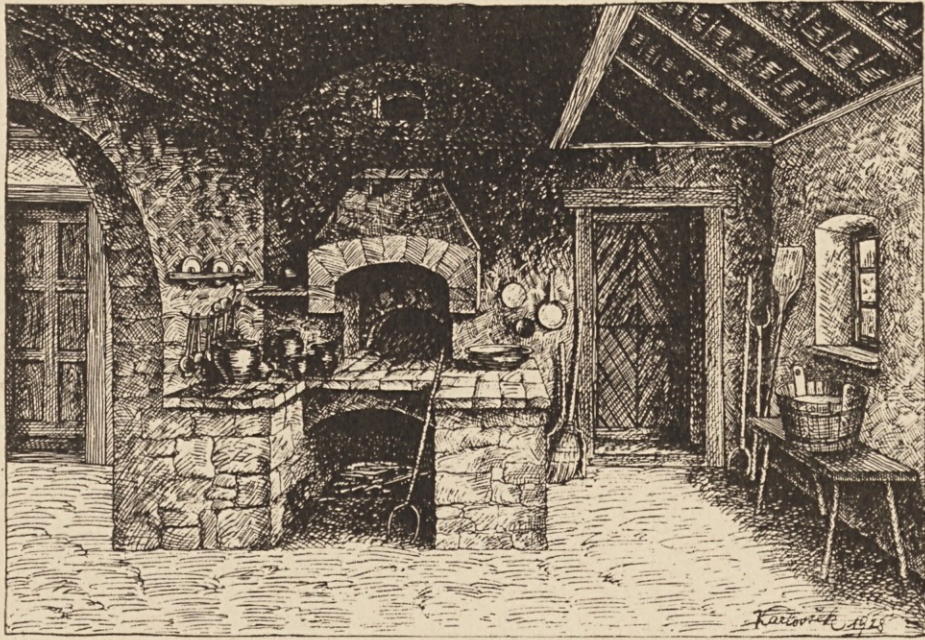

Sl. 53. Obcestna vas (organizirana).

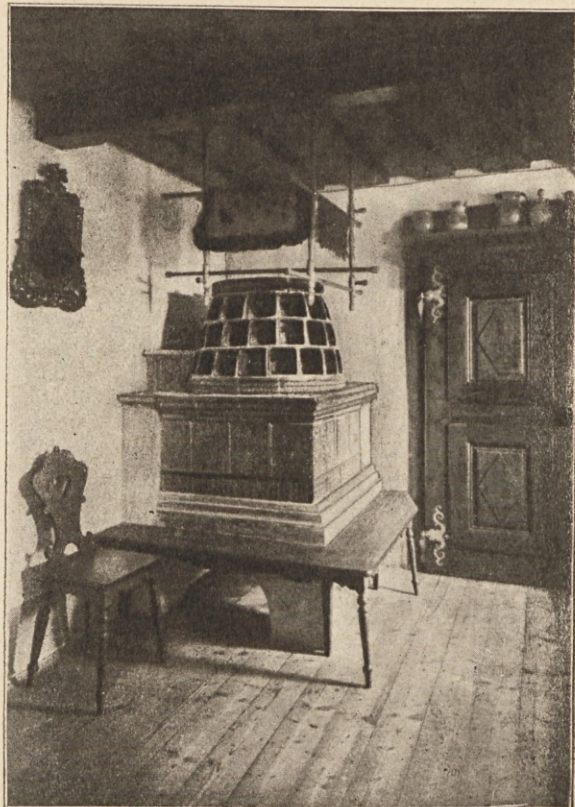
Sl. 54. Vas v kupčasti obliki.

Sl. 55. Kmečka kuhinja na Dolenjskem.

Sl. 56. Veža z ognjiščem na Gorenjskem.

Sl. 37. «Hiša» s pečjo.

Sl. 38. Glavna kmečka soba.

Domžale

dmz 72(497.4)

KARLOVŠEK J.
Slovenska/2

728.6:39(497.12)

0020216593

COBISS

KNJIVNICA DOMŽALE